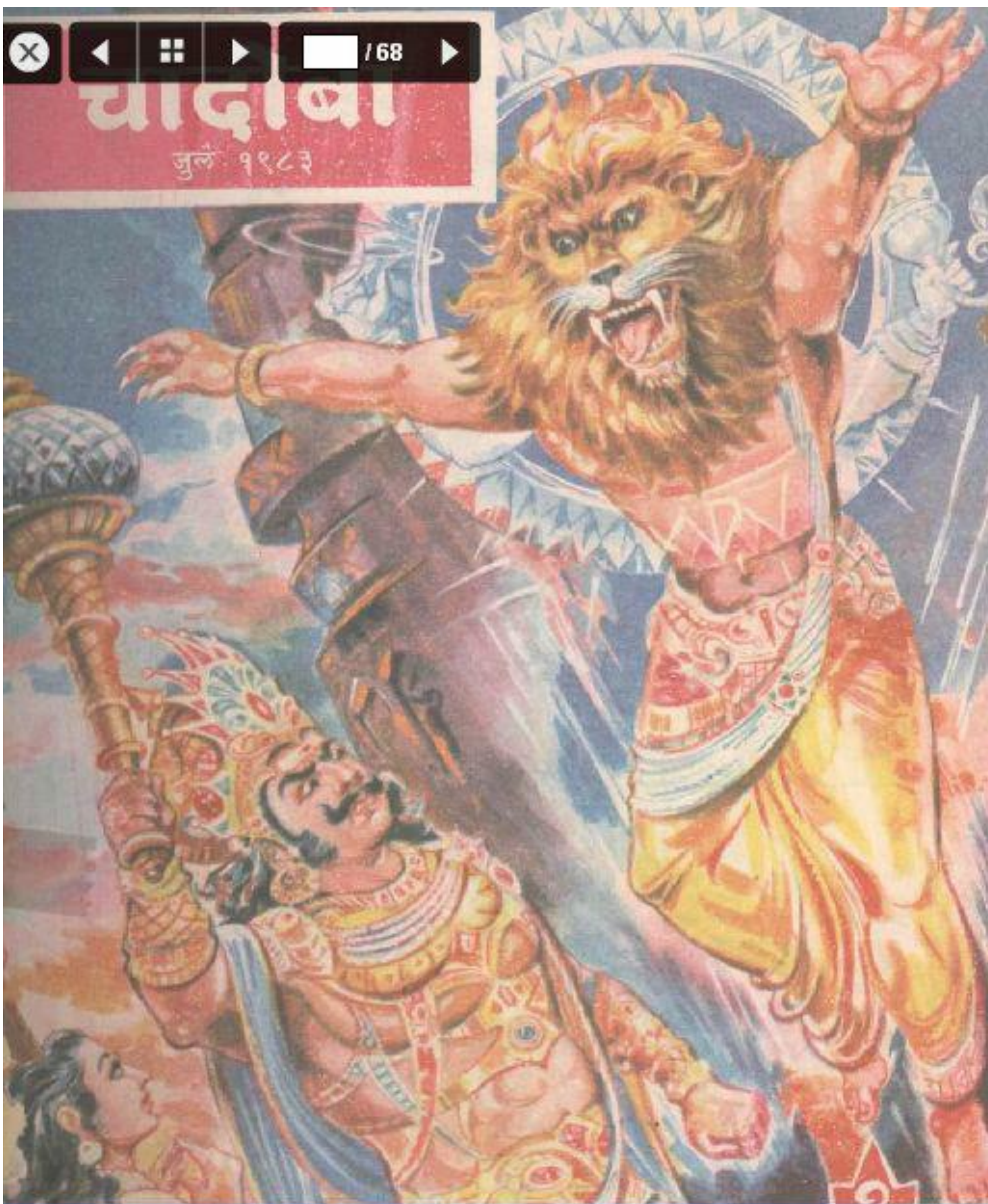

/68
जुलै १९८३

चिक्कू भूत

काशीनाथाला सर्व चिक्कू मारवाडी म्हणत त्याच्या चिक्कूपणा विषयी गांवकरी गोष्टी सांगत असत. त्याची बायको. जे समोर बेचव अन्न येई ते कसेतरी दोन्ही वेळा चार घास गिळे. स्वभावाने ती फार गरीब म्हणून निमूटपणे सर्व भागवून घेई!

आपल्या दुकानासाठी माल विकत आणायला काशीनाथाला नेहमी मोठ्या शहरात जावे लागे. असाच एकदां तो शहरात गेला आणि दुसऱ्या दिवशी उजाडतांच घरी परतला. पार्वतीने दार उघडले. तिच्या नाकांत लखलखणारी चमकी त्याला दिसली. काशीनाथ क्षणभरच थक्क होऊन तिच्याकडे पहात राहीला व संतापून ओरडला–"ही चमकी केव्हां करविलीस ग, माकड तोंडे! पाहतांपाहतां माझ घर झाडून रिकाम करशील की!"

"इश्श! इतक्या मोठ्याने काय बोलतां? आत आलांत की सर्व सांगते!" पार्वती बारीक नमत्या आवाजात म्हणाली.

काशीनाथ जोरज़ोराने 'हूं:' 'हूं:' करीत आत आला. तो आत येताच पार्वतीने त्याला सर्व या शब्दात सांगितले.

तिला उडदाचं पीठ म्हणजे डांगर फार आवडते. परंतु लग्न झाल्या पासून गेली पांच वर्षं तिला डांगराचा वासही मिळाला नाही. म्हणून तिने तिच्या जवळ जे चार पैसे होते ते खर्च करून उडदाचं पीठ, हिंग वगैरे बाजारातून आणलं.

ही डांगराची गोष्ट शेजार पाजारच्या कोणालाही कळू नये म्हणून रात्री सामसूम झाल्यावर उडदाची डाळ थोडी भाजून छान दळली व त्यात पापडखार, हिंग व तेल वगैरे घालून डांगराचे गोळे तयार केले.

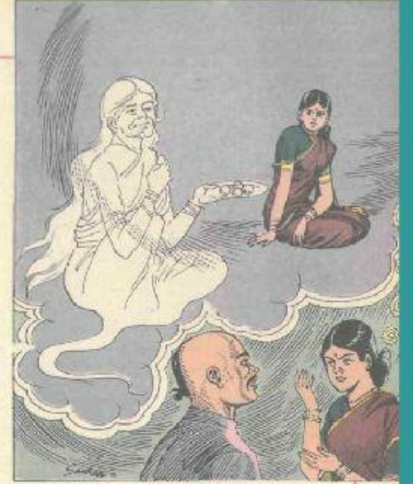
श्री का. ना. सवंटे

"इतके दिवस झाले, याघरात मी राहाते आहे, अमसुलाची चटणी किंवा कढी लिंबाशिवाय कसलाच वास मला आला नाही. वीट आला होता मला त्या अमसुलांचा. पण डांगराचा वास घेताच जिवात जीव आला. इतका घमघमाट सुटला आहे तर डांगर चवदार झालं असणार! मला नाही का देणार चार गोळे?" असं म्हणत समोर सखी भूत उभे राहिले. भुताला पाहून पार्वतीच्या डोळ्यांची बुबुळंच बाहेर निघाल्या सारखीं झाली.

"भिऊ नकोस पार्वती, अग मी कोणी परकी नाही! मी तुमच्या परसातल्या चिंचेच्या झाडावर राहाते" ती भुतीण गोड आवाजात म्हणाली.

ते ऐकून पार्वतीची भीती थोडी कमी झाली. तिने घाई घाईने जाऊन डांगराच्या चार गोळ्या आणून त्या भुतिणीच्या हातांत ठेवल्या.

ती भुतीण आनंदाने गुणगुणूं लागली आणि डांगर खाऊं लागली. "मधून मधून मला असे डांगर बोलावून देशील का? तुझा नवरा नसेल तेव्हांच मला करून देत जा! मला पुरुषजातीची फार भीती वाटते बाई! तुझे हे उपकाराचं ऋण मी फेडल्या शिवाय राहणार नाही!" असं म्हणत ती भुतीण अदृश्य झाली.

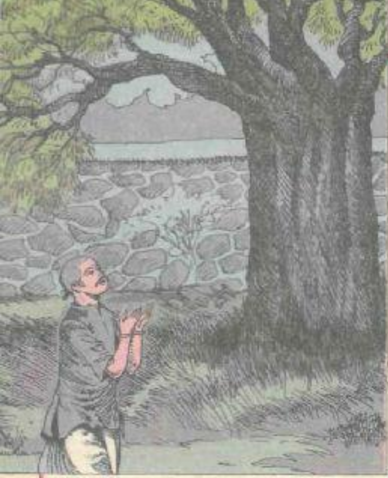

ती गेल्यावर पाहिल तर डांगराच्या ताटलीत ही चमकी दिसली!

हे सर्व सांगून पार्वती पतीला म्हणाली– "आपण खर्च केला त्याच्या शंभरपट फायदा झाला!"

सर्व ऐकल्यावर काशीनाथाचे डोळे उघडले. इतके दिवस बायकोन कोणतेही पक्वान्न केले नाही याबद्दल तिच्यावर तोंड सुख घेत म्हणाला–"यापुढे तरी तू मधून मधून काही नवीन पक्वान्न करून त्या भुतीणीला घालीत जा. काही केलेस तर तिच्या पुरतेच हो! एवढे मात्र लक्षात असू दे!"

त्या दिवसापासून काशीनाथ त्या भुतीण साठी रात्री काम असो नसो,

कोठे कोठे जाऊ लागला. पार्वतीच्या हातात हळूहळू बिलवर, कानात कुड्या, बोटांत तीन चार अंगठ्या आल्या.

परंतु काशीनाथाचे तेवढ्यावर समाधान झाले नाही. त्याला भुताकडून पुष्कळ पैसे पाहिजे होते. म्हणून दररोज काळोख पडल्यावर रात्री चिंचेच्या झाडाखाली हात जोडून उभा राहून म्हणे–"अग ए भूतबाई! तू किती उदार हृदयाची आहेस ग! तू माझ्या बायकोला स्वतःच्या मुलीहून जास्त जवळची मानून काय काय देत आलीस. मला, एकदां दर्शन दे की ग!"

त्याने किती प्रार्थना केली, परंतु ती त्याच्या नजरेस पडली नाही. काय वाटेल ते करून त्या भुतिणीला भेटून तिच्या कडून मोठा गड्डा मिळविण्याचे ठरवून काशीनाथ एके दिवशी बायकोला म्हणाला–"हे पहाग, मला आज खरेदी साठी गावांत जायचं आहे." ते सर्व खोटंच होतं.

होय का? जाऊन या त्या भुतीणीला नारळाच्या दुधाची खीर फार आवडते. आज रात्री मी तीच करते!" पार्वती नवऱ्याला म्हणाली.

बायको सैंपाकघरात गेलेली पाहून काशीनाथ चटदिशी माळ्यावर चढून बसला. काही वेळाने वेलचीचावास सुटला व खीर तयार झाल्याचे काशीनाथाला कळले. चांगली रात्र झालेली होती.

पार्वती खिरीचं पातेलं घेऊन माजघरात आली आणि खीर खाऊ लागली. ती चमच्याने फुंकर घालून घालून खात होती. माळ्यावर बसून काशीनाथ भुताची वाट पहात बसला होता. तिच्या साठी बायको खीर वगळून ठेवील असे त्याला वाटत होते. परंतु बायकोने खिरीचे पातेले वाडग्यात रिकामे केले आणि भुरकून भुरकून खाऊं लागली.

आतां मात्र काशीनाथाला राहवले नाही. तो फणफणून खाली उडी मारून आला आणि ओरडला–"काय ग! इतका खर्च करून केलेली खीर तू सगळी खाऊन टाकलीस पोट भरून खायचं झालं तर तू तिला काय देणार?" असे म्हणत बायकोवर खूप कावला.

बायको घाबरून गेली व रडू लागली. आहे कोठे भूत? मी भात गिळून गिळून इतके दिवस काढले. आतां नुसत्या भाताच्या नावाने ओकारी येते. म्हणून मी भुताचं नाटक केलं होते. आपल्या घरात दहा माणसं जेवली तरी कमी पडणार नाही एवढी मिळकत आहे."

काशीनाथला बायको म्हणाली ते खरे न वाटून त्याने विचारले–"मग हे सर्व दागिने कोठून आले ग?"

"हे सर्व सोन्याचा मुलम्मा चढविलेले पितळेचे दागिने आहेत!" पार्वती म्हणाली.

काशीनाथ संतापला. त्याच्या डोळ्यातून ठिणग्या जणू काय तडतडून बाहेर येऊ लागल्या. त्याने दाराच्या आड एक काठी होती ती काढली आणि बायकोला मारणार इतक्यात "थांब, थांब! इतक्या रागात केलेले काम कधी हिताचं नसतं!" असं म्हणत एक भूत स्त्री समोर आली.

तिला पाहून काशीनाथा बरोबर पार्वती सुद्धा थरथर कांपू लागली. भुतीण–"घाबरू नकोस, असे म्हणत काशीनाथाला म्हणाली–"तुझ्या बायकोने हे जे नाटक केले त्यातले थोडे खरे व थोडे खोटे होते. मी तुमच्या परसातील चिंचेच्या झाडावर राहाते, हे खरे आहे."

ते ऐकून काशीनाथाला थोडा धीर आला. तो म्हणाला–"भांडं द्यावं लागू नये म्हणून तू त्या चिंचेच्या झाडावर राहू लागलीस का? आम्हां नवरा-बायकोच्या भांडणांत तुला तोंड खुपसायला कोणी सांगितलं ग? चालती हो, येथून!"

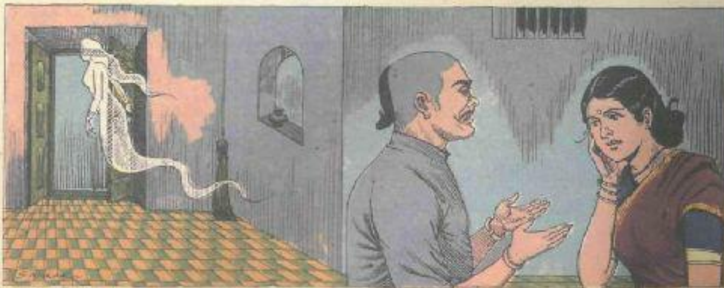
"मी जाते हो! परंतु जाण्यापूर्वी पार्वतीवर माझं जे थोडं प्रेम आहे त्यामुळे दोन शब्द तुम्हांला सांगते, मी जिवंत असतांना तुझ्या सारखीच चिक्कू होते, कांकण भर जास्तच! माझा नवरा जे मिळवी ते सर्व मी लपवून ठेवी व नवऱ्याला भात व चिंचेचं पाणी खूप तिखट घालून वाढी. दुर्दैवाने मी पुरून ठेवलेले सर्व पैसे चोरांनी चोरून नेले. त्या धक्कयाने मी मेले आणि भूत होऊन बसले, मी मेले म्हणून कोणी रडायला सुद्धा नव्हतं म्हणून मला फार वाईट वाटलं! चिक्कूपणा हा भुतासारखा असतो बघ! त्या पासून मुक्ती मिळविणे माणसाला अशक्य नसते. माणसात थोडे औदार्य असावे लागते. चिक्कूपणा मात्र मुळीच असू नये!"

काशीनाथाने ते सर्व ऐकले व त्याला वाटले की आपणही आपल्या चिक्कूपणामुळे शेवटी भूत तर होऊन जाणार नाही ना? त्याच्या सर्व अंगाला घाम सुटला. त्याने दोन्ही हात जोडून भुतीणीला नमस्कार केला व म्हणाला–"तुझे उपकार मी जन्मात विसरणार नाही. पुढे मी भूत होऊन त्या चिंचेच्या झाडावर बसू नये या साठी तू माझे रक्षण केलेस!"

"मी इतके दिवसांनी एक सत्कार्य करू शकल्या बद्दल मला फार आनंद होत आहे!" म्हणत चिक्कूभूत हंसत खिडकी वाटे पाहतां पाहतां अदृश्य झाले.

काशीनाथ बायकोला म्हणाला– "क्षमा कर मला, पार्वती! मी इतके दिवस तुला फार छळले. आतां तू त्या जुन्या काशीनाथाला विसर, आज पासून आपण लग्न करून नवा संसार मांडला आहे, असे समजून वागू या!"

ते ऐकून पार्वती देहभान विसरली व तिने नवऱ्याचे पाय धरले.

फार पूर्वी अवंती नगरीत एक म्हातारा व्यापारी रहात असे. तो ऐन वयात होता तेव्हां त्याने जगभर अनेक देशांशी व्यापार करून आणि स्वतःची जहाजे चालवून खूप पैसा कमाविला. कालक्रमाने त्याला वार्धक्य आले आणि काम करणे अशक्य होऊ लागले तेव्हां त्याने आपला सर्व धंदा मुलांवर टाकून धंद्यातून निवृत होण्याचा विचार केला. परंतु त्याच्या तिघांमुलां पैकी थोरले दोघे जीवदत्त आणि लक्ष्मीदत्त अगदी कुचकामाचे निघाले.

दोघे दुर्व्यसनात पडल्यामुळे घराबाहेरच नित्य रहात. सर्वांत धाकटा पिंगळ याला विसावे वर्ष नुकतेच लागले होते. वृद्ध व्यापाऱ्याने काळजी मुळे खाटच धरली. मृत्युसमयी त्याने आपली सर्व मिळकत तिघांमुलांना व बायकोला समसमान वाटे करून देऊन टाकली. वडील वारल्यावर दोघां थोरल्या मुलांनी जीवदत्त आणि लक्ष्मीदत्त यांनी वाईट संवयी पहिल्या पासूनच लागल्या असल्या कारणाने मनाला वाटेल तसा खर्च करायला सुरवात केली. दोघे थोरले मुलगे दुर्व्यसनोंत पडलेले पाहून त्यांच्या आईने आपल्या वांटयासह धाकटा मुलगा पिंगळ याच्याकडेच राहण्याचे ठरविले व राहू लागली.

जीवदत्त आणि लक्ष्मीदत्त दोघे त्यांच्या वांटयाला जे काही आले होते ते सर्व उडवून टाकल्यावर आईला शोधत

पिगळच्या घरी आले. पिगळने आपल्या थोरल्या भांवडांचे प्रेमाने आदरातिथ्य केले. परंतु त्या दोघांनी पिगळलां खूप बडविले आणि आईला आपल्या घरी येऊन रहायला सांगितले.

आईवर यत्किंचितही प्रेम नसतां दोघां वडील मुलांनी त्यांच्या घरी रहायला कोणत्या हेतूने बोलाविले असेल हे न समजण्या इतकी त्यांची आई खुळी नव्हती. वडिलांनी दिलेला वांटा सर्व उडवून टाकल्यावर आपल्या वांट्याला आलेले धन बळकावण्याच्याच हेतूने हे प्रेमाचे नाटक चालले आहे हे तिने ओळखले. ती त्यांना प्रेमाने म्हणाली–"तुम्ही स्वतः मिळवते आहां, काम धंदा करण्याची शक्ती तुमच्यात आहे. धाकटा अजून अजाण आहे, म्हणून त्याच्या जवळ राहून त्याचे मार्गदर्शन करतां येईल म्हणून मी त्याच्या बरोबर रहात आहे!"

ते ऐकून दोघे मोठे संतापले व म्हणाले–"बरंतर तू रहात्याच्या जवळ, आम्हांला काही हरकत नाही. परंतु आमच्या वडिलांनी तुला जो वांटा दिला आहे त्यातला आम्हां दोघांचा वांटा तू देऊन टाक आम्हांला."

"मी जिवंत असेपर्यंत तुम्हांला तुमचा वाटा कसा मिळेल? आईने विचारले.

"आमचा वांटा आम्हांला आतां मिळाला नाही तर त्यानंतर मिळेल याची शाश्वती आम्हांला वाटत नाही. ते पैसे पिंगळ बळकावील आणि तुला घराबाहेर हाकलून देईल!" दोघे म्हणाले.

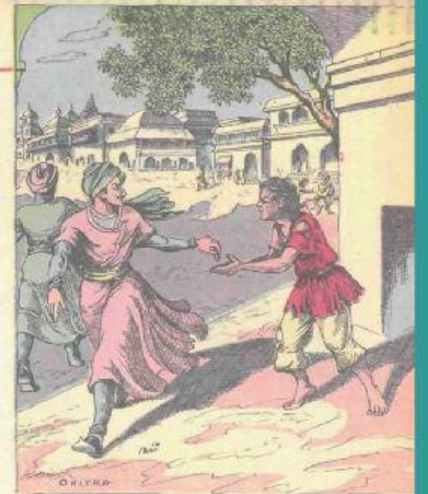
दोघे थोरले भाऊ अशातऱ्हेने बोललेले ऐकून पिंगळला राहवले नाही. तो आईला म्हणाला–"तरमग तू त्या दोघांच्या जवळ कां नाही जाऊन रहात? तुझ्या मिळकतीतली एक पैदेखील मला नको!"

परंतु त्याच्या आईला ते पटले नाही. तेव्हां दोघा थोरल्यांनी संतापून आईला खूप बडविले पिंगळ आईला वांचवायला धांवला. तेव्हां जास्तच चिडून जाऊन त्यालाही त्यांनी खूप मारले.

आई घराबाहेर धावली व शेजार पाजाऱ्यांना बोलावून घेऊन आली. त्या लोकांनी दोघां थोरल्यां भावांना खूप शिव्या दिल्या. तेव्हां दोघे घराबाहेर येत म्हणाले–"आम्ही लोक व्यवहार न कळणारी खुळीं मुलं राहलो नाही. तुम्हां दोघांना कोर्टांत ओढूं आणि वडिलोपार्जित इस्टेट कोठे जाते, हे पाहूं!" असे धमकाविलेत ते दोघे निघून गेले.

एक आठवडाही गेला नसेल, दोघां थोरल्यांनी म्हणाले तसे केले. त्यांनी कोर्टांत आई विरुद्ध व धाकट्या भावाविरुद्ध फिर्याद केली. म्हणून आईला व धाकट्या भावाला कोर्टाकडून समन्स आले. दोघे न्यायालयात गेले. न्यायाधिशाने, दोघां थोरल्यांकडून लांच घेतली असल्याकारणाने, आई व मुलाविरुद्ध निवाडा दिला.

पिंगळ व त्याच्या आईने त्यांच्यावर झालेल्या अन्यायाविरुद्ध वरील कोर्टांत अपील केले. महिनाभर कोर्टांत चकरा मारल्यावर शेवटी थोरल्या न्यायाधिशाने आई व धाकट्या मुलाच्या बाजूने निवाडा दिला.

निवाडा त्यांच्या बाजूने झाला खरा, परंतु मध्यस्थी करणारे लोक, वकील वगैरेंना पुष्कळ पैसे द्यावे लागले. म्हणून पिंगळच्या वांट्याचे पैसे आणि आईच्या वांट्याचे पैसे सर्व खर्च होऊन गेले. जीवदत्त व लक्ष्मीदत्त तर पहिल्या पासूनच सर्व घालवून बसले होते. आता दुसरा मार्ग उरला नाही म्हणून दारोदार फिरून भीक मागू लागले.

पिंगळने मात्र त्याच्यावर आलेल्या या दुर्दैवी संकटाची तेवढी फिकीर केली नाही. त्याने आईला धीर दिला. तो एक जाळे घेऊन नदीवर मासे धरायला निघून गेला. मासे धरण्याचा धंदा नवीन होता तरी संध्याकाळपर्यंत नदीत जाळे फेकून बरेच मासे त्याने पकडले ते मासे त्याने

मासळी बाजारात विकले आणि जे पैसे आले ते एका किराणा मालाच्या दुकानात देऊन घरी हवे असलेले सामान खरेदी करून घेऊन गेला.

अशा तऱ्हेने पिंगळ दिवसभर कष्टकरून मासे पकडू लागला व ते विकून घरी लागणारे सर्व सामान दररोज खरेदी करून घेऊन येऊ लागला. मायलेकाचे दिवस पिंगळच्या मिळकतीवर सुखाने जाऊ लागले. ती बातमी लवकरच दोघां थोरल्या भावांना कळली. ते दोघे पिंगळ नदीवर गेल्यानंतर रडत भीकमागत आईकडे आले व भुकेने जीव कासावीस झाल्याचे त्यांनी सांगितले. ज्या मुलांनी तिला मारले होते व तिला कोटति ओढले होते तरी त्या आईने मुलांची कीव येऊन त्यांना पोटभर जेवायला वाढले.

जीवदत्त व लक्ष्मीदत्त दोघांनी आईचे आभार मानले आणि पूर्वी त्यांनी जो दुष्टपणा केला होता त्या बद्दल पश्चात्ताप दर्शवून आईची माफी मागितली. आईचे मन विरघळले आणि धाकटा मुलगा नदीवर जाई तेव्हां येऊन जेवून जायला आईने आपल्या थोरल्या दोघां मुलांना सांगितले. अशा तऱ्हेने दोघे काही काम न करतां फुकटाचे जेवून जाऊ लागले. त्यांना आनंद झाला आणि ते गल्लोगल्ली फुशारक्या मारीत फिरू लागले.

पिंगळला हे सर्व माहीत नव्हते. तो मात्र दररोज सूर्योदय झाल्या बरोबर उठे आणि जाळे घेऊन नदीवर जात असे. एके दिवशी कां कोणास ठाऊक संध्याकाळ पर्यंत जाळे टाकून बसून राहिल्यावर ही त्याच्या जाळ्यात एकही मासा अडकला नाही. काय आपले दुर्दैव असा विचार करून सूर्यास्त होई पर्यंत तो खटपट करीत राहिला. परंतु त्याला काही मिळाले नाही तेव्हां जाळे खांद्यावर टाकून घरी परतला. दररोज संध्याकाळी तो ज्या दुकानातून सामान घेत असे त्या दुकाना-वरून च तो काही खरेदी केल्या शिवाय घरी जाऊं लागला तेव्हां दुकानदाराने त्याला हाक मारली.

पिंगळ दुकानदाराकडे गेला व त्याला त्या दिवशी एकही मासा न मिळाल्याने मिळकत न झाल्याचे सांगून पैसे नसल्यामुळे काही खरेदी करावयाची नाही, असे सांगितले. तेव्हां दुकानदार हंसून म्हणाला– "कायरे, तुला दररोज लागणारे सामान तू माझ्या दुकानातूनच खरेदी करून जातोस. एखाद दिवस तू पैसे दिले नाहीस म्हणून मी उधार देणार नाही का? जरूर असेल ते समान घेऊन जा, उद्यां दे पैसे!"

पिंगळने दुकानदाराचे आभार मानलेच त्याला दररोज सारखे लागणारे सामान घेऊन उत्साहाने घरी निघाला-आणि रोजच्या पेक्षा थोडा आधीच घरी आला. त्यावेळी पिंगळचे दोघे थोरले भाऊ मजेत जेवत आईशी गप्पा मारीत होते. एकाएकी

पिंगळ आलेला पाहून दोघे घाबरले आणि हात धुऊन माना खाली घालून पसार होण्याच्या विचारात होते.

पिंगळ दोघां भावाना प्रेमाने भेटून म्हणाला– "तुम्ही दोघे माझ्याकडे जी मीठभाकर आहे ती आनंदाने खा झाले गेले होऊन गेले. किती झालं तरी आपण एकाच आईवडिलांच्या पोटी जन्मलों ना!"

धाकट्या भावाने ते म्हटल्यावर दोघा मोठ्या भावांना अत्यानंद झाला. ते पिंगळच्या औदार्याची वाखणणी करून दु:ख वाटल्याचे सोंग करीत म्हणाले–"तू इतका उदार व चांगला असशील ह्या गोष्टीची आम्हांला कल्पनाही नव्हती. नाहीतर आम्ही तुझ्या विरुद्ध खोटा खटला भरून मूर्खपणा केला नसता त्यामुळे आम्ही आपलं तर सर्व घालवूनच बसलो होतों, तुझं आणि आईचं होतं तेही वाया गेलं!"

पिंगळ व त्याच्या भावांमध्ये जे वैमनस्य होतें ते नाहीसे झाल्याचे पाहून आईच्या मनाचे समाधान झाले.

पिंगळ नित्याप्रमाणे दुसऱ्या दिवशीही जाळे खांद्यावर टाकून नदीवर गेला. त्या दिवशीही खूप प्रयत्न करून ही आणि सूर्यास्त होई पर्यंत पाण्यात जाळे टाकून बसूनही जाळ्यात एकही मासा सापडला नाही. तो आपल्या भाग्याला दोष देत घरी जात असतां दुकानदाराने त्याला बोलाविले आणि सर्व विचारून घेऊन त्या दिवशी

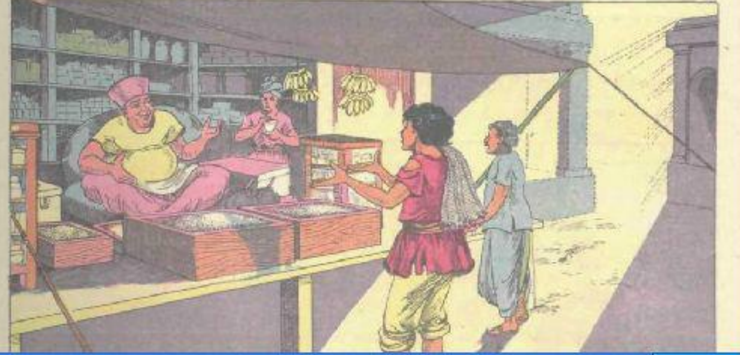
सुद्धा पिंगळला दररोज लागणारे सामान उधार घेऊन जायला लावले.

अशातऱ्हेने लागोपाठ दहा दिवस पिंगळ नदी वरून रिकाम्या हाताने परत येत राहिला आणि शेवटी कंटाळून दोन कोसा-वर चिलका सरोवर होते तेथे अकराव्या दिवशी जाळे घेऊन गेला.

चिलका सरोवरात जाळे टाकून किना-ऱ्यावर येऊन तो बसला मात्र त्याला मैदा-नांतून आपला घोडा उडवीत एक घोडेस्वार येत असलेला दिसला तो येत असल्यांची पूर्वसूचना आकाशात उडणाऱ्या धुळीवरून त्याला मिळाली. हा घोडेस्वार कोण बरे असावा या विचारात पिंगळ असतां तो घोडेस्वार घोडा उडवीत पिंगळ होता त्या जागी येऊन थांबला व "पिंगळा! तू मला एक मदत करशील का?" म्हणत घोड्या-वरून उतरला.

परस्परांना कधी न भेटलेले व ओळख देख नसतां सरळ जवळ येऊन नाव घेऊन हा कोण हाक मारतो आहे बुवा, असा विचार करीत पिंगळ त्याच्याकडे पाहू लागला. तो त्या नवागंतुकाकडे पहात म्हणाला–"माझं नावं तुम्हांला कसे कळले! तुम्हांला कोणती मदत पाहिजे?"

तो प्रश्न ऐकून तो अनोळखी माणूस हंसून म्हणाला–"तुझं नाव काय कोणास ठाऊक? तू कोणत्या वेळी या चिलका सरोवरात मासे धरायला येशील, हे सर्व आमच्या गुरुजींनी मला तु जन्मायच्या

आधीच सांगितले होते. ती गोष्ट चाळीस वर्षांपूर्वीची बरं, मग मला मदत करशील का ?"

"ती मदत काय ते सांगाल का ! तुमचं नाव काय हे नाही तुम्ही सांगितलंत !" पिगळने नम्रपणे विचारलं.

"माझे नाव मंडन तू मला मदत करणार ती तशी असाध्य व कठीण नाही ! माझे दोन्ही हात पाठीकडे दोरीने बांधून मला उचलून नेऊन सरोवरात टाक काही वेळाने माझे डोके नदीच्या पाण्यावर दिसेल तेव्हां जाळे टाकून मला बाहेर काढ. पाय वर आले तर तू हा घोडा घेऊन शहरात जाऊन कांचन मिश्र नावाच्या व्यापाऱ्याला दिलास म्हणजे तो तुला शंभर मोहरा देईल." तो नवखा माणूस म्हणाला.

पिगळने मंडन म्हणाला तसे करण्याचे कबूल केले. मंडनने घोड्याच्या खोगिराला लोंबत असलेली दोरी सोडून आणली व पिगळला दिली.

पिंगळने मंडनेचे दोन्ही हात पाठीमागे ओढून दोरीने बांधले आणि त्याला खांद्यावर उचलून घेऊन सरोवराच्या किनाऱ्यावर उभा राहून त्याला सरोवरात टाकले.

एक दोन मिनिटे सरोवरात लाटा उसळल्या व थोड्या वेळाने त्या विरल्यानंतर मंडनचे पाय पाण्यावर आलेले पिंगळला दिसले. बिचारा मेला तर !" असे वाटून पिंगळने मंडनने सांगितल्या प्रमाणे त्याचा घोडा घेऊन शहरात गेला. तेथे त्याला शहरातला प्रसिद्ध व्यापारी कांचनमिश्र याचे दुकान हुडकून काढायला तसा फारसा त्रास झाला नाही. कांचन मिश्राने पिंगळला व त्याच्या बरोबरच्या घोड्याला पाहताच "दुराशेचा परिणाम दुःख !" असे गुणगुणत म्हणत पेटीतून शंभर मोहोरा काढून मोजून पिंगळला देत म्हणाला–"मुला, ही गोष्ट गुप्तच राहू दे ! त्यात तुझं हितच आहे !"

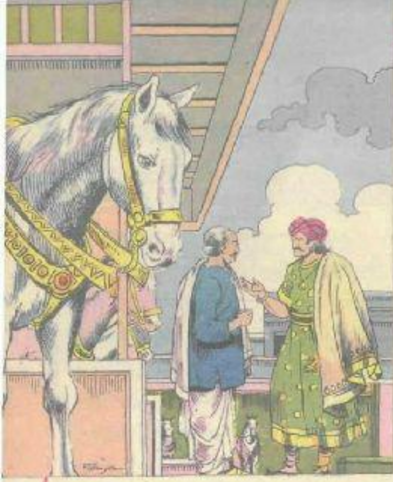
(क्रमशः)

वरशोधन

विक्रमदित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला. प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमी प्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, तुला या मध्यरात्रीच्या वेळी इतके परिश्रम करायला लावणारा कोणी असो, तुम्ही परस्परांची चूक दर्शविण्याच्या प्रयत्नात आहांत की काय अशी शंका माझ्या मनात येत आहे. लोक स्वतःचे जीवितही नाही तर आपल्या आप्तेष्टांचे जीवितही चांगल्या स्थितीत रहावे यासाठी झटतात. ही गोष्ट तुला माहीत नाही असे नाही. परंतु त्यासाठी करीत असलेल्या प्रयत्नात एकेकदा ते यशस्वी होतात व कधी कधी अयशस्वीही होतात. त्याचे मूळ कारण माणूस आपल्या बरोबरच्या लोकांविषयी जे अंदाज लावतो

त्याच्या वर अवलंबित असते. त्याचे एक उदाहरण म्हणून आणि त्यात तुझे हित होईल असे समजून सुदर्शन नावाच्या एका श्रीमंताची गोष्ट सांगतो." लक्ष देऊन ऐक असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

सुदर्शन हा पुष्कळच श्रीमंत होता. त्याची एकुलती एक मुलगी अपूर्व सुंदर होती. तिचे लग्न करून द्यावे व जांवयाला आपली सर्व इस्टेट देऊन टाकावी असे सुदर्शनच्या मनात होते.

सुदर्शनचे चार बालमित्र होते. ते चौघे निरनिराळ्या चार गांवांत राहात. त्या-

असल्याचे सुदर्शनला कळले. त्यांच्यापैकी एकाला निवडण्याच्या. हेतूने सुदर्शन एका-मागून एक त्या मित्रांच्या घरी वराच्या शोधार्थ निघाला.

सर्वांत प्रथम तो हरिपूरच्या चंद्रकांतला जाऊन भेटला. चंद्रकांत हा सुदर्शनहूनही अधिक श्रीमंत होता. त्याने फार प्रेमाने सुदर्शनचे आदरातिथ्य केले. चंद्रकांतचा मुलगा पुष्पकांत हा फारच देखणा होता आणि बोलण्यावागण्यात खूपच चांगला दिसला. सुदर्शनला तो फारच आवडला.

बोलण्याच्या संदर्भात सुदर्शनने चंद्रकांत-समोर आपल्या मुली विषयी बोलणे काढले. तिचं नाव चंपा होते ते ऐकून चंद्रकांत म्हणाला–"तू आपल्या मुलीचे नाव चंपा म्हणालास नाही का? माझ्या मुलाची फार लाडकी अशी एक घोडी आहे, तिचे नावही तेच आहे! ती घोडी पाहिली म्हणजे देवलोकांतील उच्चश्रवाच उतरला असावा असा भास होतो!" असे म्हणत सुदर्शनला चंद्रकांत आपली अश्वशाला दाखवायला घेऊन गेला.

तेथले घोडे पाहून चंद्रकांत थक्कच झाला. त्याच्या तोंडावाटे एकही शब्द फुटला नाही. आपली सर्व इस्टेट विकली तरी या घोड्यांची बरोबरी होणार नाही.

हरिपूरहून सुदर्शन शिवपूरला गेला. तेथे त्याचा मित्र भद्र हा रहात होता. त्यानेही सुदर्शनचे अत्यंत प्रेमाने स्वागत केले.

त्या गावात भद्रला लोक फार मानीत. गावात कोणतीही गोष्ट करावयाची झाली की गावकरी सर्वप्रथम भद्रकडे येऊन त्याचा सल्ला घेत.

सुदर्शन त्याला म्हणाला–"कायरे भद्र! तुला गावात एवढा मान व प्रतिष्ठा प्राप्त झाली असून तुला चंद्रकांत सारखे वैभव कसे काय लाभले नाही?"

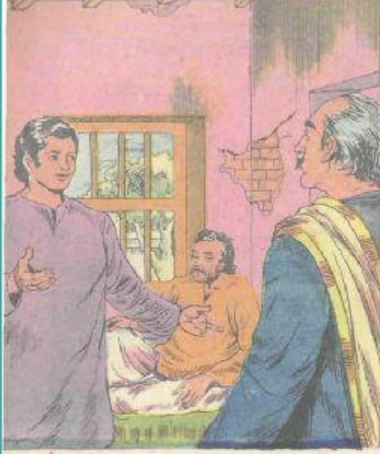
"मला कोणत्या गोष्टीची उणीव आहे, सांग?" भद्र म्हणाला.

"तुझी सर्व इस्टेट मिळून चंद्रकांतच्या घोड्यांइतकी होईल की नाही असे वाटते! त्याच्या पंधरा घोड्यांपैकी प्रत्येकाची किंमत एक लक्ष सुवर्ण मुद्रा असेल." सुदर्शन म्हणाला.

भद्र एक क्षणभरच थांबून म्हणाला–"चंद्रकांतचे सर्व वैभव हे देखाव्याचे असते. आपले सर्व पैसे खर्च करून तो असलेच प्रदर्शन करीत फिरतो. मनात आलं तर मी तसे पन्नास घोडे विकत घेऊ शकेन. परंतु फायदा काय? माझा मुलगा दररोज घोडे उडवीत राहील!" व त्याच्या सारखाच आळशी बनेल.

भद्र तेवढ्यावरच थांबला नाही. म्ह-णाला–"घरात दासदासी भरल्या असल्या की घरातली माणसं आळशी होतात. दर-रोज पंचपक्वान्नं बडवू लागलं की प्रकृती

कायमची बिघडते. चार मजली वाडा बांधण्याचा प्रयत्न केला तर तो कोसळून जाण्याची नित्य भीती असते. एकूण चंद्रकांत पेक्षां जास्त धन असले तरी सामान्यांसारखं राहण्यातच शहाणपण आहे." हे तुला समजत नाही का?

भद्रचा मुलगा रुद्र सुद्धा वडिलांच्या म्हणण्याप्रमाणेच बोलत होता

सुदर्शनने आपल्या मुली विषयी भद्रच्या समोर एक चकार शब्दही काढला नाही. तो तेथे दोन दिवस राहिला आणि नंतर वरुणपूरला गेला.

तेथे त्याचा मित्र नागानंद अगदी सामान्य रीतीने रहात असे. तो सुदर्शनला अत्यंत

प्रेमाने भेटला आणि त्याच्या घरच्या लोकांची चौकशी केली.

नागानंदाच्या मुलाचे नाव सत्यानंद होते. तो म्हणाला–"मी सुद्धा पुष्पकांतासारखे ऐटीत रहावे असे माझ्या बाबांना वाटते. ती इच्छा पूर्ण व्हावी म्हणून मी काही प्रयत्न करून पाहिले. परंतु त्या प्रयत्नांत बेताचेच यश आले. पूर्णपणे यशस्वी व्हायाचे म्हणजे पुष्कळ पैसे पाहिजेत. तसे पैसे मिळवायचे म्हणजे कोणतेही बरेवाईट काम करण्यात लाज वाटता कामा नये. वरुणपूर हे गांव आमच्या चांगल माहितीचे असल्या कारणाने मी आणखी एखाद्या नवीन गावी जाण्याच्या विचारात आहे. परंतू बाबांची तब्येत बरी नसते. म्हणून मला येथेच रहावे लागते आहे!"

सुदर्शनने तेथे देखील आपल्या मुली विषयीं बोलणे काढले नाही. दोन दिवस नागानंदकडे राहून तेथून तो कृष्णप्रस्थनगरी जाऊन आपला मित्र सोमराज याला भेटला.

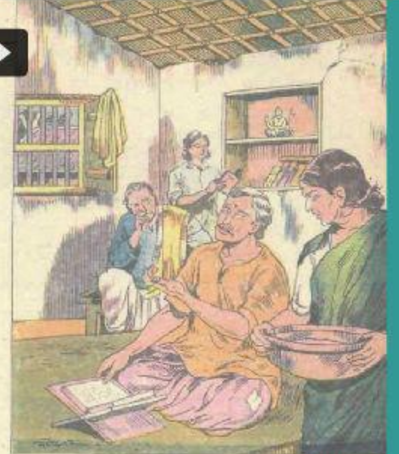
सोमराज त्याहूनही जास्त गरीबीत दिवस काढीत होता. सुदर्शनला त्याच्या घरी राहणं रास्त वाटत नव्हते. परंतु सोमराजने अत्यंत प्रमाने सुदर्शनचे आदरा-तिथ्य केले. दोन दिवस आपल्या मित्राला कोणत्याही गोष्टीची उणीव भासु दिली नाही.

सोमराज व त्याचा मुलगा भीमराज. दोघांची राहणी व वागणं सारखं होते. माणसाने सुखाने रहावयाचं असेल तर समाधानवृत्ती राखली पाहिजे, असे दोघांचंही मत होतं. जवळ असेल त्याच्यावर समाधान मानून, फुरसतीच्या वेळी या विश्वाची रीतनीत समजून घेण्यासाठी वेदांत ग्रंथांचे अध्ययन करून वेळेचा सदुपयोग दोघे करीत. त्यांना केव्हांही भेटावे ते दोघे नेहमी आनंदाने रहात.

मात्र सोमराजची बायको मात्र तिला दागिने नाहीत म्हणून, मोठा वाडा नाही म्हणून व दासदासी नाहीत म्हणून सर्वदा दुःखी कष्टी असे.

सोमराज सुदर्शनच्या समोरच बायकोला म्हणाला–"माणसाच्या लोभाला काही अंत आहे का? हे सर्व प्राप्त झाल्यावर देशाची राणी व्हावं असं वाटू लागतं. तुला कोणत्याही परिस्थितीत माणसाला असमाधान वाटते व अतृप्तीचाच अनुभव होतो. म्हणून लोभाला सोडलं तर कोणत्याही प्रकारचं दुःख माणसाला सहन करावं लागत नाही."

सुदर्शन आपल्या गावी परतला. बायकोजवळ चारही स्थळां विषयी बोलला. नंतर तिला विचारले–"नागानंदाचा मुलगा सत्यानंदला जांवई करून घेतले तर आपली मुलगी सुखी होईल असे मला वाटते."

बायकोने त्या गोष्टीस होकार दिला. काही दिवसांनी सत्यानंद आणि सुदर्शनची मुलगी चंपा यांचा विवाह थाटामाटाने पार पडला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला–"राजा, माझ्या मते सुदर्शनने आपल्या बालमित्रां विषयी व त्यांच्या मुलां विषयी जे मत करून घेतले ते चुकीचे होते. पुष्पकांत किती थाटामाटाने रहात होता. रुद्राच्या मनात व्यर्थ लोभ आणि द्वेष नव्हता. भीमराज वेदांत ग्रंथांचे अध्ययन करून जगाचा खरा अर्थ समजण्याच्या महत्वाकांक्षेत होता. त्या सर्वांना सोडून सुदर्शनने आपली मुलगी सत्यानंदाला द्यावी

ही चूक नाही का? परंतु सत्यानंद हा कष्टी खूप होता ते सोडा या शंकांचं समाधान कारक उत्तर माहीत असून तू दिलं नाहीस तर, तुला परिणाम माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"सुदर्शनने जे ठरविले ते योग्यच होते. त्यात त्याची गुंज-भरही चूक नाही. पुष्पकांतला सुदर्शनची इस्टेट डोळयांत भरण्यालायक वाटली नाही. तो खूपच श्रीमंत् होता. त्याला दूसरे चंपा त्यांच्या कडच्या घोडयांतली एक झाली असती, माणूस म्हणून तिचा आदर झाला नसता. आतां रुद्रची गोष्ट. त्याच्यात सत्य नावाची वस्तूच नाही. त्याच्या जवळ ते नाही ते सर्व अनावश्यक असे तो मानतो. त्याच्या जवळ ते नाही हे मानायलाच तो तयार नाही. आतां राहिला भीमराज याच्या मनात महत्वाकांक्षा, शिकारीचा नाद किंवा आवड निवड अशी नव्हतीच. तो आळशी ऐदी होता. अशा व्यक्तीला जांवई करून घेतले तर मुलीला जे कष्ट सहन करावे लागतील ते परमेश्वरच जाणे! सत्यानंदात स्पर्धा करण्याचीवृत्ती होती. त्याला प्रयत्न करून, श्रम करून मोठे व्हावं अशी महत्वाकांक्षा होती. परंतु आयुष्यात फक्त पैशासाठीच कष्ट करण्याची लोभीवृत्ती ही नव्हती. वडिलांची प्रकृती सुधारे पर्यंत त्यांच्या जवळ राहून त्यांची सेवा करण्याजोगी पितृभक्तीही त्याच्यात होती. अशी व्यक्ती सासऱ्याकडून मिळालेली इस्टेट चंद्रकांतच्या इस्टेटीहून जास्त वाढवू शकेल व आनंदाने राहील, हे स्पष्ट होत होते." म्हणूनच चंद्रकांत ने आपला जावई म्हणून सत्यानंदांचीच निवड केलीच योग्यच होती.

अशातऱ्हेने राजाचे मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला आणि झाडाला जाऊन पुन्हां लोंबकळू लागला. (कल्पित)

मैत्री धर्म

नागपट्टणच्या जव्हेऱ्यांमध्ये देवगुप्त हा हा सर्वांत श्रीमंत जव्हेरी होता. तो बालपणी नागपट्टणचा राजा विजयशीलच्या बरोबर एकाच गुरुकुलात शिकत असे. म्हणून विजयशील राजा झाल्यावरही देवगुप्त त्याला नेहमी भेटे व आपले मित्रत्वाचे नाते त्याने कायम ठेवले होते.

देवगुप्ताचा व्यापार परदेशांशी जहाजांतून होत असे. त्याला नेहमी व्यापारा निमित्तें देशांतराला जावे लागे. एकदा तो जहाजांतून जायचे ठरवून राजाला भेटायला गेला.

राजा आपल्या बालमित्राला पाहून प्रेमानें भेटला. व येण्याचे कारण विचारून घेऊन म्हणाला–"मित्रा, हा समुद्रावरच प्रवास फार त्रासाचा असतो, बघ आपण आतां वृद्ध झालो, असे समज! असल्या कामांची जबाबदारी तू आपल्या मुलांवर कां टाकीत नाहीस? आतां तू विश्रांती घ्यावयाचं तुझं वय झालं आहे!"

"महाराज, व्यापारानिमित्ते हा माझा प्रवास शेवटचाच आहे. मी बरोबर मुलाला सुद्धा घेऊन जातो आहे. त्याला या व्यापाराची आवड पुष्कळ आहे, परंतु आवश्यक असलेला अनुभव मात्र मुळीच नाही. ह्या प्रवासात त्याला माझ्या बरोबर गेल्यामुळे बराच फायदा होईल, असं मला वाटतं आहे. त्यानंतर मी व्यापारातून आपलं अंग पूर्णपणे काढून घ्यायचं ठरविलं आहे!" देवगुप्त म्हणाला.

तो राजाचा निरोप घेऊन मुलाला बरोबर घेऊन गलबतात बसून परदेशी गेला. अनेक बेटांवर जाऊन त्याला फायदा होण्यासारख्या वाटल्या त्या वस्तू विकत घेतल्या व ज्या नको होत्या आणि ज्यांची किंमत चांगली मिळत होती त्या वस्तू

श्री मा. स. चव्हाण

विकीत एका वर्षांनंतर स्वदेशी परतला. मध्यंतरी राजा विजयशील निवर्तला आणि त्याचा मुलगा गादीवर आला.

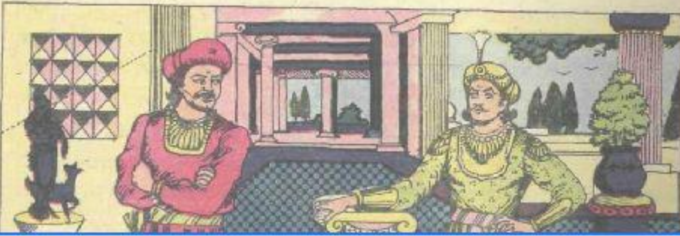
आपला बालमित्र एकाएकी निवर्तल्याचे ऐकून देवगुप्तला फार फार वाईट वाटले. नव्या राजाने राज्यव्यवस्थेत जी अदला-बदल केली होती ती कळायला त्याला फार वेळ लागला नाही. राजघराण्याचा एक आत्मीय म्हणून देवगुप्त नव्या राजाला भेटायला गेला.

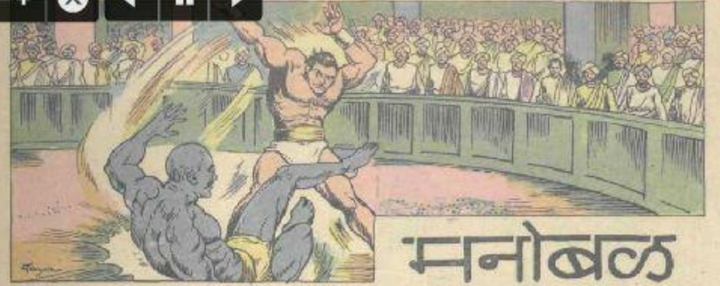
परस्परांचे कुशल क्षेम विचारून झाल्या-वर जयशीलने त्याचा नवा राज्यकारभार कसा आहे, देवगुप्तला विचारलें. उत्तरा-दाखल देवगुप्त म्हणाला–"फार चांगला आहे! मात्र सरकारी अधिकारी पुण्यवान आहेत खरे. आपल्या वडिलांच्या कार-कीर्दीत ज्या मालावर व्यापाऱ्यांना एक दीनाराचा फायदा होत असे त्याच मालावर हल्ली त्यांना दहा दीनारांचा फायदा होतो आहे. शिपायांना त्या काळात फक्त गुन्हे-गारच भीत असत. परंतु आतां सर्व नाग-रिक शिपायांच्या नावाने थरथर कांपत आहेत. पूर्वी आम्ही धर्मकार्यांत मोकळ्या हाताने खर्च करीत होतो, ते आम्ही आतां आपल्या चिक्कू स्वभावाला अनुसरुन खर्च करण्याचे बंदच केले आहे. परंतु आज देव आणि राजा यात काही अंतर नाही असा प्रजेचा विश्वास झाल्याने आपल्या द्वारपाल-कांचे भाग्य उदयास आले आहे!" असे सर्व त्याने राजाला सांगितले.

ते उत्तर ऐकून राजाला त्याचे अधिकारी लांच घेऊ लागल्याचे, प्रजा शिपायांना भीत असल्याचे आणि द्वारपालक राजाच्या दर्श-नाला येणाऱ्या नागरिकांकडून चिरिमिरी व इनाम वसूल करीत असल्याचे कळले.

त्याने देवगुप्तचे आभार मानले आणि एका महिन्याच्या आत बेइमान अधिकाऱ्यांना नोकरी वरून काढून टाकले आणि प्रजेचे प्रेम संपादन करून घेतले.

देवगुप्तला राज घराण्याशी जो स्नेहभाव होता तो कायम ठेवू शकल्याबद्दल फार आनंद झाला.

मनोबळ

कोशल देशात समरपुंगव नावाचा एक पहेलवान होता. मल्लयुद्धात व मुष्टियुद्धात त्याने प्राविण्य संपादन केले होते आणि त्याची बरोबरी करू शकेल असा एकही पहेलवान आसपासच्या राज्यात नव्हता. त्याच्या शारीरिक बळाची कीर्ती इतकी पसरली होती की त्याचा प्रतिस्पर्धी होण्याचे साहस करायला कोणी सहसा धजत नसे.

समरपुंगवाला त्याच्याशी मल्लयुद्ध करून हारलेल्या लोकांना पाहून कधीकधी आश्चर्य वाटे. कारण त्यांच्या पैकी काही जण देहयष्टी व शारीरिक सामर्थ्यात त्याच्याहून जास्त होते, तर काही मल्लयुद्धाचा पूर्ण अनुभव असलेले व डांवपेंचात प्राविण्य संपादन केलेलेही होते. परंतु तरीही त्यांना समरपुंगवासमोर हार मानावी लागे. याचा अर्थ त्यांच्यात त्याचे प्रतिस्पर्धी होण्यापुरेशी काहीतरी उणीव नक्कीच होती.

एकदां तो आपले गुरु अजितमल्ल यांना भेटला व बोलतांना त्यांना त्याने विचारले– "उस्ताद! मी आपल्या बरोबरीच्या व काही तर काकण भर वरच्या दर्जाच्या पहेलवानांना सहजी माती चाटायला लावली. त्या बद्दल मला गर्व वाटत नाही. परंतु ते खरोखरीच माझ्या बरोबरीचे नव्हते का अशी एखाद वेळी शंका येते."

ते ऐकून अजितमल्ल स्मित करून म्हणाला–"हे पहा, मल्लयुद्ध किंवा मुष्टियुद्धासारख्या विद्यांतच नव्हे तर इतर विद्यांतही माणसाला फक्त शरीर-शक्ती अपुरी असते. त्याला इतर शक्तीची किंवा बळाचीही गरज असते.

त्या शक्ती कोणत्या असे समरपुंगवाने आपल्या गुरूला विचारले. परंतु अजितमल्ल

म्हणाला–"हे पहा, योग्य वेळी तुला सांगितल्याशिवायच त्यांचा साक्षात्कार होईल."

काही दिवसांनी समरपुंगव आपली बरोबरी करू शकणारा कोणी प्रतिस्पर्धी आहे का, हे पाहण्यासाठी देशोदेशी हिंडू लागला.

काही दिवसांनी तो अस्मक राज्यात आला. एका डोंगराळ प्रदेशातून जात असतां त्याला निकुंभ नावाचा एक राक्षस भेटला.

विशाल देह असलेला हा राक्षस डोंगराच्या एका गुहेत रहात असे. त्याला भूक लागली म्हणजे तो जवळपासच्या गावात शिरून माणसांना, गुरांढोरांना व कधी कधी जंगली जनावरांना धरूनही खाई. अखिल नांवाचा अस्मक देशाचा राजा होता. त्याने त्या राक्षसाला ठार करण्यासाठी अनेक वेळा आपल्या सैनिकांना पाठविले. परंतु कितीही सशस्त्र सैनिक त्याच्यावर चालून आले तरी त्यांना न भितां तो एकदां असा मोठा हुंकार काढी की सैनिकांची गाळणच उडून जाई आणि ते तत्क्षण समोरून पळून जात.

त्या राक्षसाला पाहून समरपुंगवात एकदम एक तऱ्हेचा नवीन उत्साह जागृत झाला. त्याने दंड ठोकून एक मोठी आरोळी दिली. राक्षस थोडाच का होईना, पण दचकला आणि समरपुंगवाकडे पाहून त्यानेही एक मोठ्याने हुंकार दिला. एक सामान्य माणूस आपल्याला आह्वान करीत असल्याचे पाहून त्याला थोडे आश्चर्यच वाटले, त्याच बरोबर थोडी भीतीही वाटली.

समरपुंगव थोड्या उत्साहाने उडी मारून राक्षसाच्या अंगावर धावला, तेव्हां एका दगडाला त्याचा पाय लागला व तो दगड राक्षसाच्या पायावर जाऊन आदळला. तो टाळण्यासाठी राक्षस एका बाजूला सरकला खरा, पण त्याच वेळी समरपुंगवाने त्याच्यावर झडप मारली आणि त्याला जोराने एक ठोंसा दिला.

तो ठोसा लागतांच राक्षस जमिनीवर लोळू लागला एवढेच, नाही परंतु पडतां-पडतां वांचला. तो उठून परत फिरला मात्र, समरपुंगवाने त्याला लाथा बुक्क्यांनी खूप बडवून काढले.

दोघांमध्ये काही वेळ दोन बैलांची झुंज होते तशी झुंज झाली व शेवटी समरपुंगवाच्या हाती राक्षसाने जमिनीला पाठ लावली व तो पुन्हां जागचा हालला नाही. तरी राक्षसाचा मार खाऊन समरपुंगवाला सुद्धा बरेच लागले होते. तो काही वेळ घेरी आल्या सारखा जमिनीवर निश्चेष्ट पडून होता.

राजाचे हेर दुरून हे द्वंद्वयुद्ध पहात होते. ते धावत पळत राजा अखिल याच्याकडे गेले आणि या अपूर्व द्वंद्वयुद्धाचे वर्णन त्यांनी राजासमोर केले. राक्षसाची पीडा कायमची टळल्याबद्दल अखिलला मनातल्या मनांत फार आनंद झाला. परंतु लगेच दुसऱ्या क्षणाला थोडासा घाबरल्या-सारखा होऊन प्रधानाला म्हणाला–"निकुंभ राक्षसाचा वध करणारा जखमा बऱ्या होऊन उठेपर्यंत त्याचा कांटा आपण काढलेला बरा. चला तर निघा लवकर!"

निकुंभ राक्षसाला ठार करून देशावर एवढे उपकार करणाऱ्याचा वध करण्याचा विचार महाराजांच्या मनांत कां बरे आला, प्रधानाला कळेना.

राजा, मंत्री व काही सैनिक त्या डोंगराळ प्रदेशात पोंचले तोंपर्यंत लोक

समरपुंगवाच्या चारी बाजूला जमा होऊन किती श्रद्धा व भक्तीने त्याच्या सेवा शुश्रूषेला लागले होते.

ते पाहून राजाने आपली तलवार म्यानेत ठेवली व समरपुंगवाला नमस्कार करून म्हणाला—"निकुंभ राक्षसा सारख्याला ठार करणारे तुम्ही, त्याच्याहून भयंकर असाल असे आम्हांला वाटले होते; शिवाय आम्हांला असे वाटत होते की एक पीडा जाऊन दुसरी त्याहून मोठी डोक्यावर येऊन बसते की काय! तुम्ही शुद्धीवर येण्याच्या आंत तुमचा कांटा काढून टाकण्याच्या हेतूने आम्ही आलो होतो. त्याबद्दल आम्हांला लाज वाटते आहे."

"प्रजेला सुखी ठेवण्याची इच्छा असलेल्या कोणत्याही राजाच्या मनात तोच विचार येणार त्यात चूक काहीच नाही, महाराज!" समरपुंगव म्हणाला.

ते उत्तर ऐकून राजा म्हणाला—"तुमच्यात देवाचा अंश तरी असला पाहिजे, नाही तर अतीत शक्ती तुम्ही प्राप्त केल्या असाव्यात. मी मोठमोठ्या तुकड्या शिपायांच्या पाठविल्या होत्या. परंतु निकुंभाचा हुंकार ऐकूनच त्याची गाळण उडून गेली होती."

"माझ्यात दैवी किंवा अतीत अशी शक्ती मुळीच नाही. शारीरिक शक्तीबरोबर इतर शक्तीसुद्धा असाव्या लागतात, असे आमचे गुरुवर्य सांगत होते, त्याचा खरा अर्थ मला आतांच कळला. त्या शक्ती म्हणजे मनोबळ, आत्मविश्वास आणि जिद्द! म्हणून मला राक्षसाला पाहल्यावर त्या राक्षसाशी मल्लयुद्ध करण्याचा उत्साह चढला, भीतीतर वाटलीच नाही." समरपुंगव म्हणाला.

इतक्या पराक्रमी वीर पुरुषात इतकी नम्रता असल्याचे पाहून राजाला आनंद झाला.

राजाने अत्यंत आदरपूर्वक त्याला राजधानीत बोलावून नेले व त्याचा यथोचित सत्कार करून काही काळ लोटल्यावर त्याला स्वदेशी जायला निरोपपण दिला.

कर्मपरिपाक

गौतम बुद्धाच्या काळात अनाथपिंडक नावाचा एक धनशेट होता. त्याच्या मनात गौतम बुद्धावर अपार भक्ती होती. त्याने जेतवनात चौपन्न कोटी खर्च करून कित्येक आराम बांधले. तो नियमितपणे दिवसातून तीनदां बुद्ध भगवानाच्या दर्शनाला जात असे. कधीकधी स्वंतः बुद्ध भगवान आपल्या शिष्यांसह त्याच्या घरी भिक्षेसाठी येत असत.

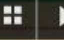
या अनाथपिंडकाचा सात मजली वाडा होता. त्याच्या चारी बाजूला सप्त कोट होते. त्यातल्या अगदी मधल्या कोट किल्लयात एक क्षुद्र देवता, म्हणजे भुतीण रहात असे, तिच्या बरोबर तिची मुलंबाळंही होती. त्या देवतेला बुद्धाचा भयंकर तिटकारा होता. म्हणून बुद्ध भगवान अनाथ पिंडकाच्या घरी येत हे तिला मुळीच आवडत नसे. ती मानव स्त्रीरूप घेऊन अनाथपिंडकाच्या खजिनदाराकडे गेली व म्हणाली—

"या घरात बुद्धाला कां येऊ देतां? अशा व्यक्तीने उंबरठा ओलांडून घरात येणे घराला अपशकुनासारखं आहे!" परंतु खजिनदाराने तिलाच खूप शिव्या देऊन हाकलून लावले. नंतर ती अनाथपिंडकाच्या मुलाला जाऊन भेटली व त्याला तिने तेंच जाऊन सांगितले. त्याच्या कडूनही शिव्या खाऊन ती क्षुद्र देवता परतली व त्यानंतर ती गप्प झाली.

अनाथपिंडकाचा खर्च दिवसेदिवस वाढतच गेला आणि प्राप्ती कमी होत गेली. व्यापारांत त्याचं लक्ष कमी होत गेलं. या शिवाय व्यापारात त्याला इतरत्र फार नुकसान सोसावं लागलं. बरोबरच्या व्यापाऱ्यांनी त्याच्याकडून अठरा कोटी रुपये कर्ज म्हणून घेतलं आणि ते त्यांनी

फेडलं नाही. नंतर अनाथपिंडकाने त्यांच्याकडे ते परत मागितले ही नाही. त्यानंतर आणखी अठरा कोटीचे धन त्याने हंड्यांमधून भरून ते अचिरवती नदीच्या काठी पुरून ठेवले होते. नदीला पूर येऊन पुराने काठावरची जमीन कापून निघाली व तिच्या बरोबर अनाथपिंडकाने पुरू न ठेवलेले हंडे वाहून समुद्रात गेले.

या सर्वांचा परिणाम म्हणजे अनाथपिंडक स्वतःच अनाथ व गरीब होण्यात झाला. तरी त्याच्याकडे भिक्षेकरी येत आणि त्यांना तो भिक्षा घालीत राहिला. फरक एवढाच की आतां पक्कान्नां-ऐवजी तो फक्त पेज वाटीत असे.

एकदा स्वतः बुद्धाने अनाथपिंडकाला विचारले–"अजून दानधर्म चालूच आहे का ?"

अनाथपिंडक अत्यंत दुःखाने म्हणाला–"प्रभो, मी अन्नदान करतों आहे, परंतु फक्त पेजच!"

बुद्ध भगवान अनाथपिंडकाच्या मनाला होत असलेले दुःख ओळखून म्हणाले–"बाबा रे, दुःखी होऊ नकोस. निर्मल हृदयाने केलेले अन्नदान, मग ती नुसती पेज असली तरी ते फार थोर असे अन्नदान होय!"

अनाथपिंडक गरीब झाला म्हणून क्षुद्र देवता धीर करून स्वतः त्यालाच जाऊन भेटली व म्हणाली–"कायरे बाबा, तू या बुद्धाच्या नादाला काय लागला आहेस? तू आपला व्यापारधंदा कर म्हणजे झालं! गेलेले धन पुन्हां परत मिळव! मी तुझ्या वाड्याभोवतीच्या चवथ्या कोट किल्ल्यात राहणारी देवता आहे. तुझ्या हिताचं म्हणून सांगते आहे!"

अनाथपिंडक तिला म्हणाला–"तू तत्क्षण माझ्या घराबाहेर चालती हो! यापुढे माझ्या घरात पाऊलही टाकू नकोस."

"जाईन नाहींतर बसून राहीन असं वाटलं का तुला? या घराहून चांगलं घर मला कुठे मिळणार नाही, असं वाटलं का तुला?" असे म्हणत ती क्षुद्र देवता आपल्या मुलांबाळांसह अनाथपिंडकाचे घर सोडून निघून गेली. परंतु किती शोध केला तरी तिला तितकं चांगलं घर मिळालं नाही. इतकं चांगलं घर सोडून निघाल्या बद्दल तिला पश्चात्ताप वाटू लागला. परंतु सोडून गेलेल्या घरात पुन्हां कोणत्या तोंडाने पाऊल टाकायचं? म्हणून ती ग्रामदेवतांचा सल्ला घ्यायला गेली.

"ते घर सोडून तू निघालीस ही तुझीच चूक! आतां पुन्हां तिकडे जायचं असेल तर एक काम कर! काही व्यापाऱ्यांनी अनाथपिंडका कडून अठरा कोटींचं कर्ज घेतलं आहे. तू त्याच्या कारकुनाच्या रूपात जाऊन त्या व्यापाऱ्यांकडून ते अठरा कोटी वसूल करून आण. नंतर त्याचे समुद्रात वाहून गेलेले हंडे हुडकून परत आण देन.

त्या हुंड्यात अठरा कोटी धन आहे. एका जागी अठरा कोटीची मिळकत अनाथ पिंडकाची दडलेली आहे. ती आणून त्याच्याकडे पोचती कर. नंतर त्याच्या जवळ क्षमा माग." ग्रामदेवतांनी तिला सल्ला दिला.

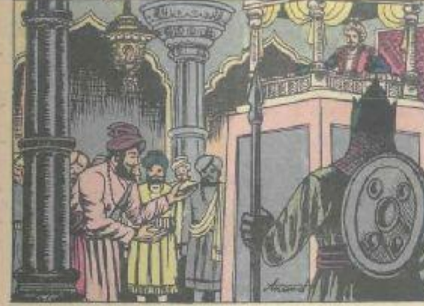
क्षुद्र देवतेने व्यापाऱ्यांकडून येणारे कर्ज अठरा कोटींचं वसूल करून आणलं. समुद्रात वाहून गेलेले अठरा कोटीचे धन असलेले हुंडे हुडकून काढले आणि अठरा कोटीचे दडलेले धनही आणून अनाथ-पिंडकाला देत म्हणाली–"बाबा रे, माझं डोकं ठिकाणावर आलं. मला क्षमा कर आणि आपल्या घरात रहायला परवानगी दे!"

"ही क्षमा तू बुद्ध भगवानांकडे जाऊन माग!" अनाथपिंडक म्हणाला. ती त्याच्या बरोबर जेतवनात गेली आणि बुद्धाजवळ तिने केलेल्या कृत्याबद्दल क्षमा मागितली.

सर्व ऐकून घेऊन बुद्ध भगवान तिला म्हणाले–"दुष्कर्म करणारा त्याचे दुष्कर्म परिपक्व होईपर्यंत तो करतो आहे ते सत्कर्मच आहे असे मानतो. परंतु कर्माची फळे भोगायची वेळ आली की त्याला सत्याचा साक्षात्कार घडतो. त्याच प्रमाणे सत्कर्म करणारी व्यक्ती सुद्धां सत्कर्माची फळे फळास येईपर्यंत आपण दुष्कर्मच करतो आहों असे मानते. तिला सुद्धा फळे चाखायची वेळ आली म्हणजे सत्याचा साक्षात्कार घडतो. यांपैकी पहिल्याचं उदाहरण म्हणजे क्षुद्र देवतेने केलेलं कर्म, आणि दुसऱ्या गोष्टीचं उदाहरण म्हणजे अनाथपिंडकाचे कर्म. हा सुद्धा आपण चुकत तर नाही, म्हणून मानसिक दुःख सहन करीत होता. परंतु कर्मफलाचा परिपाक झाल्यावरच दोघांना सत्कर्म कोणते व दुष्कर्म कोणते हे कळले!"

हे ऐकल्यावर क्षुद्र देवतेची बुद्धी पालटली. बुद्धासमोर तिने द्वेषबुद्धीचा परित्याग करून आपल्या मुलांबाळांसह अनाथ-पिंडकाच्या वाड्याभोवतीच्या चवथ्या प्राकारात जाऊन पुन्हां राहू लागली.

हुमायून व शेरशाह

बाबरनंतर त्याचा मुलगा हुमायून इ.स. १५३० मध्ये वयाच्या तेविसाव्या वर्षी आग्रा राजधानी असलेल्या मोंगल साम्राज्याच्या सिंहासनावर बसला. तो भोगविलासात बुडून राहल्यामुळे त्याच्या वडिलांनी स्थापन केलेल्या साम्राज्याचे रक्षण करण्यालायक राज्यकारभारात लक्ष घातलं नाही.

त्याच सुमारास अफगाण शेरशाह हा भारतातील एक प्रमुख शासक म्हणून देशात आपला राज्यविस्तार करण्यात गर्क होता. बिहार प्रांतातील सरदार जहागीरदाराचा मुलगा शेरशाह याचे मूळ नाव फरीद होते. बालपणी त्याच्या सावत्र आईने केलेला अपमान सहन न झाल्याने तो जोनपूरला पळून गेला.

फरीद ऐन तरुण वयात असतांना त्याने एकट्याने वाघाशी दोन हात करून त्याला ठार केले. त्या तरुणाने जे शौर्य व साहस दर्शविले त्यावर खूष होऊन बिहारच्या सुलतानाने त्याला शेरशाह ही उपाधी देऊन त्याचा गौरव केला. शेरशाह युद्ध विद्येतही निष्णात होता. युद्धविद्येत तो बाबरला आदर्श मानत असे.

निरनिराळया तऱ्हेने व्यूहरचना करून व एकामागून एक युद्धे जिंकून शेरशाह बिहारचा शासक झाला. दिवसेंदिवस शेरशाहची वाढती ताकद पाहून हुमायूनला त्याच्याशी युद्ध करावे लागले. अनेक युद्धे झाली व युद्धाची कमी आवड असल्या कारणाने जवळ जवळ सर्व युद्धांत हुमायूनचा पराभवच झाला.

एकदा शेरशाहने घातलेला वेढा पाहून त्यातून निसटून जाण्याच्या प्रयत्नात असतां हुमायूनला व त्याच्या सैन्याला गंगेत उड्या मारून जावे लागले. त्यांत शेंकडो सैनिक बुडून मरण पावले. हुमायूनला सुद्धा चांगलं पोहोता येत नव्हते, म्हणून त्याचा जीव धोक्यात होता.

प्रवाहाचा वेग अनावर झाल्याने गटांगळया खात असलेल्या हुमायूनला पाहून एका भिश्त्याने आपल्या पाण्याच्या पिशवीत वारा फुंकून ती हुमायून जवळ फेंकली. तिच्या सहाय्याने हुमायून वांचला व किनाऱ्यावर आला. अशा-तऱ्हेने एका सामान्य भिश्त्याने दिल्लीच्या बादशाहाचे प्राण वांचविले.

आपले प्राण वांचविणाऱ्याचे हुमायूनने आभार मानले व त्याला एक दिवसभर आपले सिंहासन देऊ केले. त्याने आपल्या त्या कृत्याचे स्मृति चिह्न म्हणून चामड्याच्या पिशवीचे तुकडे करून ते आपल्या मित्रांना वाटले.

आपले सिंहासन वांचविण्यासाठी हुमायूनने केलेले सर्व प्रयत्न निष्फळ ठरले. शेवटी शत्रूसमोर टिकाव न धरू शकल्या मुळे उमरकोट येथील एका हिन्दु राजाच्या आश्रयाला हुमायूनला जावे लागले. तेथेच त्याची बेगम हमीदा बानूच्या पोटी अकबरचा जन्म झाला.

शेरशाहने दिल्ली शहर काबीज केले आणि सर्व उत्तर भारत पादाक्रांत करून पूर्वेकडे बिहारपर्यंत आपला राज्य-विस्तार केला. आपला अधिकार सर्वत्र सुस्थिर केल्यानंतर सुर वंशात जन्मलेल्या शेरशाहने राज्यव्यवस्थेत अनेक सुधारणा केल्या. म्हणून एक योग्य शासनकर्ता म्हणून तो प्रसिद्ध झाला.

शेरशाहने शेरखान असे नाव धारण करून रजपुतांशी अनेक युद्धे केली. कालिंजर किल्ल्याजवळ युद्ध चालू असता एकाएकी बंदुकीच्या दारूच्या सांठयाला आग लागली. त्यावेळी शेरशाह जवळच होता. तो जखमी होऊन तत्काळ मरण पावला.

शेरशाह मरण पावल्याची व त्यामुळ देशातली राजकीय परिस्थिती अस्त-व्यस्त झाल्याची वार्ता कंदहार मध्ये हुमायूनला कळली. हीच योग्य संधी समजून हुमायूनने भारतात यायचे ठरविले. पंधरा वर्षे राज्यच्युत होऊन पुन्हां राज्यप्राप्त करण्याच्या निश्चय करून हुमायून भारतात आला.

इ. स. १५२५ मध्ये त्याने अनुक्रमे लाहोर, आग्रा व दिल्लीवर सहजी अधिकार करून हुमायूनने पुन्हां मोगल वंशाचे शासन चालू केले. परंतु हे नवे वैभव उपभोगण्याचे भाग्य त्याला लाभले नाही. आपल्या वाड्यातील ग्रंथालयात जाऊन माडीवर जातांना जिन्यात पाय घसरून तो पडला व मरण पावला.

अधू डोळेवाले

एक गावी तिघे भाऊ निरनिराळ्या घरांत शेजारी शेजारी रहात असत तिघांचेही डोळे अधू होते. कोणतीही वस्तु असो नाकाजवळ नेऊन पाहिल्याशिवाय त्यांना ती काय वस्तु आहे कळत नसे.

तिघे भाऊ एके दिवशी मोठ्या भावाच्या घरी जमून गप्पा मारीत बसले होते. मध्येच सर्वांत मोठा भाऊ म्हणाला–"हे माहीत आहे का तुम्हांला, गेले काही दिवस मला बरंच चांगलं दिसू लागलं आहे बरं का! दुरून डांस दिसला तर नर आहे की मादी हे सुद्धां मी ओळखू शकतो."

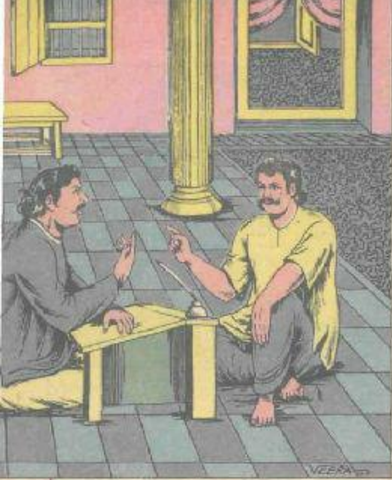
"पुरे बुवा, तुझ्या या बढाया! एका आठवड्यापूर्वीच नाही का तू एका पाणक्याच्या कावडीवर आदळला होतास?" मधला भाऊ म्हणाला.

"दिवसाची गोष्ट राहू दे रे! थोडा काळोख पडला की किती छान व स्पष्ट दिसतं. काही काही जणांना रात्रींच दिसते, म्हणे!" थोरला म्हणाला.

"या सर्व गप्पा कशाला? खाऊन पाहिल्याशिवाय पदार्थाची चव कळत नाही. कोणाला किती दिसतं हे प्रत्यक्ष परीक्षा करूनच पाहूया! क्षणभरात कळेल." सर्वांत धाकटा म्हणाला.

"परीक्षा कशी रे?" मधल्या भावाने विचारले.

"ऐका तर! आपल्या गल्लीच्या समोरच्या धर्मशाळेच्या दारावर त्या धर्मशाळेचे विश्वस्त. एक पाटी उद्यां बसविणार आहेत, त्या पाटीवर काय लिहिलं आहे, ते वाचून दाखविणे हीच परीक्षा. जो कोणी जास्तच जास्त जवळ जाऊन वाचील त्याला सर्वांत कमी दिसतं असं समजावयास हरकत नाही. इतर दोघांना पैज हारणाराने पोटभर पंचपक्वान्नांच

जेवण वाढायचं!" सर्वांत धाकटा म्हणाला.

दोघांथोरल्यांनी त्या गोष्टीस होकार दिला. धाकटे दोघे आपापल्या घरी गेल्यावर थोरल्याला काही सुचेना. कारण लिहिलेले नाकाजवळून पाहिल्याशिवाय त्याला वाचतां येत नव्हते.

बराच वेळ ही समस्या डोक्यात घोळत राहिल्यावर त्याच्या डोक्यात एकदम प्रकाश पडल्यासारखा एक विचार आला. धर्मशाळेत काम करणारा कारकून आहेच. त्याला विचारले तर पाटीवर काय लिहिले आहे ते तो सांगेल. तो विचार मनात येतांच थोरला निघाला व धर्मशाळेत पोंचला.

"कोठल्या तरी कामासाठी आलेले दिसता आहां?" कारकुनाने विचारले.

"तुम्ही धर्मशाळेची पाटी उद्यां बसविणार आहांत, म्हणे! पाटीवर काय लिहिलं आहे!" थोरल्याने विचारले.

"तसं काही नाही हो! फक्त "श्रीराम-कृपा" म्हणून लिहवलं आहे!" कारकून म्हणाला.

थोरल्याला परमानंद झाला व तो कारकुनाचे आभार मानून घरी जायला निघाला. धर्मशाळेच्या दारातच समोरून दुसरा येत होता. परंतु दोघांचे डोळे अधू म्हणून परस्परांना कळलं नाही.

थोरल्याच्या मनात जो विचार आला होता तोच मधल्याच्या मनांतही आला होता. त्याने सुद्धा धर्मशाळेच्या कारकुनाला जाऊन थोरल्याने विचारले तसेच पाटीवर काय लिहिले असल्याचे विचारले.

प्रत्येक जण तोच तोच प्रश्न विचारीत असलेला पाहून कारकुनाने थोरल्याला जे उत्तर दिले होते तेच दिले. परंतु मधल्याचे तेवढ्यावर समाधान झाले नाही. म्हणून त्याने विचारले–"पण काय हो, पाटी कोणत्या रंगाची आहे, आणि तिच्या वरची अक्षरे कोणात्या रंगाची आहेत?"

"पांढऱ्या संगमरमरी दगडावर सोनेरी अक्षरे कोरलेली आहेत." कारकून म्हणाला.

मधला निघून गेल्यावर काही वेळाने सर्वात धाकटा आला. त्याने थोरल्याने विचारल्या सारखेंच विचारले व कारकुनाने तसेच उत्तरही दिले.

"परंतु "श्री रामकृपा" हे लिहिणाऱ्या दानकर्त्याने आपलं नाव छोट्या अक्षरांत लिहिलेच असेल की?" सर्वात धाकट्याने विचारले.

"छोट्या अक्षरात 'अमका अमका' असे लिहिले आहे. ते कोणत्या रंगात लिहिलं आहे, तुम्ही विचाराल, तर लाल रंगात!" स्मित करीत कारकून म्हणाला.

तिघे भाऊ "मी जिकलो! मी जिकलो!" असे मनात म्हणात रात्री छान झोपले. उजाडतांच सर्व थोरल्याच्या घरी जमले. पाटीवर काय लिहिलं आहे हे वाचून दाखविण्याची घाई तिघांनाही होती. म्हणून वेळ न घालविता तिघे निघालेच. थोरला एकाएकी थांबला व धर्मशाळेकडे पहात म्हणाला–"आतां आणखी पुढे जायची गरज काय? पाटीवरची अक्षरे यथूनच दिसत आहेत! वाचूं का, "श्रीरामकृपा!"

ते ऐकून धाकटे दोघे चकितच झाले. क्षणभरच 'हारलो' असे वाटून भ्याले. तरी मधला स्वतःला सावरून विचारू लागला–"पाटी कोणत्या रंगाची आहे आणि अक्षरे कोणत्या रंगाची रे?"

थोरल्याला खड्डयात पाय पडल्यासारखं वाटलं. म्हणाला–"रंग? तुला दिसतोय वाटतं रंग?" त्याने मधल्याला विचारले.

"रंग कां नाही दिसत? पांढऱ्या शुभ्र संगमरमरी दगडावर सोनेरी अक्षरे कोर-लेली नाही का दिसत?" मधल्याने विचारले.

तुम्ही दोघं उगाच कां भांडतां आहां? त्या पाटीवर लहान अक्षरांत लिहिलं आहे ते वाचतां येते का पहा जरा?" धाकटा म्हणाला.

"पाटीवर छोटी अक्षरे सुद्धा आहेत वाटते?" थोरल्या दोघांनी विचारले.

"दिसत आहेत तर! लाल अक्षरात "अमका अमका" असं स्पष्ट लिहिलं आहे. तुमच्या दोघांच्याहून माझेच डोळे बरे आहेत म्हणावयाचे!" सर्वांत धाकटा म्हणाला.

थोरला, तो जिकणाऱ्याच्या बाजूचाच आहे हे दर्शविण्या साठी म्हणाला–"तुझी दृष्टीच आपल्या तिघांत चांगली आहे! त्यानंतर माझा नंबर. मी मोठमोठी अक्षरे ओळखली नाही का! तुम्ही दोघं आणखी पुढेपुढे जात होतां, मी येथेच थांबलो, नाही का? म्हणून तुला व मला मधल्याने जेवायला वाढलं पाहिजे!"

मधल्याने आपला विरोध दर्शवून म्हटले– "फळीचा रंग अक्षरांचा रंग सुद्धा न कळणाराला जिकला, कसे म्हणतां येईल?"

तिघांचा वादविवाद बराच वेळ झाल्यावर तिऱ्हाइताकडून निवाडा करून घ्यायला तिघांनी मान्य केले. तेवढ्यात धर्मशाळेचा कारकूनच तिकडे आला. थोरला त्याला म्हणाला–"तुम्ही कोण, माहीत नाही, तुम्हीच काय तो निवाडा द्या! या धर्मशाळेच्या पाटीवर "श्रीराम कृपा" लिहिलं आहे हे, खोटं आहे का?"

"नाही." कारकून म्हणाला.

"फळी पांढऱ्या संगमरमरी दगडाची आणि अक्षरं सोनेरी रंगाची आहेत की नाहीत?" मधल्याने विचारले.

"होय" म्हणाला कारकून.

"छोट्या लाल अक्षरांनी "अमुका" असं लिहिलं आहे की नाही?" सर्वांत धाकट्याने विचारलं.

"होय!" म्हणाला कारकून

पुन्हा तिघे "माझी नजर चांगली!" म्हणून भांडू लागले.

कारकुनाने त्या सर्वांना गप्प रहायला सांगून म्हटले–"कोणाची दृष्टी चांगली आणि कोणाची वाईट हे मी नाही सांगत, सर्वांची नजर सारखीच अधू आहे. कारण धर्मशाळेच्या दारावर अजून पाटी बसविलेलीच नाही!" असे सांगून तो तेथून निघून गेला.

सामंत राजा

कोशल साम्राज्याचा अधिपती राज्यवर्द्धन राज्य करीत असतां त्याच्या अधीन अनेक सामंत राज्ये होती. अशा राज्यांपैकी विंध्य पर्वताच्या परिसरात रत्नगिरी नावाचे एक राज्य होते. तेथे आनंद नावाचा सामंत राजा राज्य करीत असे.

या सामंत राजाचा स्वभाव थोडा विचित्रच होता. राज्य कारभारांत काही प्रश्न उपस्थित झाला की तो घाईघाईत काही तरी निर्णय करून परिणामी संकटांत सांपडे.

एकदा आनंदला वाटले की त्याच्या प्रधानाला राज्य कारभाराच्या बाबतीत सल्ला द्यायला काही असणे बरोबर होईल. त्याप्रमाणे त्याने ती गोष्ट प्रधानाला सांगितली. प्रधानाला राजाचा तऱ्हेवाईक स्वभाव चांगला माहीत असल्यामुळे होकार देण्या व्यतिरिक्त काही सुचले नाही.

राजाने प्रथम दोन सल्लागार नेमले आणि एक महिना लोटायच्या आंत त्यांची संख्या पंधरा पर्यंत गेली. दुसरा महिना पुरा व्हायच्या आंतच प्रधान सहज बोलतां बोलतां म्हणाला–"महाराज इतके सल्लागार आपण नेमले आहेत की कोणाचा सल्ला मानावयाचा हेच मला कळेनासे झाले आहे. शिवाय त्यांच्या पगारासाठी खजिन्यातले किती पैसे खर्च होत आहेत!"

लगेच राजाने सर्व सल्लागारांना बोलाविले आणि त्यांचा हुद्दा कमी करून त्यांना बिन पगारी मानसेवी सल्लागार म्हणून राजधानीच्या एकेका पेठेत नेमले. त्यांच्या मदतीने प्रजेच्या गरजा कळतील व खोटी न करतां त्या दूर करतां येतील.

एके दिवशी बाजार पेठेतला सल्लागार राजाच्या दर्शनाला येऊन म्हणाला–"महाराज, व्यापाऱ्यांना सोयीचं होईल असे

बाजारपेठेत एकही देऊळ नाही. असे ऐक देऊळ बांधणं फार आवश्यक आहे. परंतु प्रधानाने खजिनांत पैसे फार कमी असल्याचे सांगितले.

राजा त्या सल्लागाराला म्हणाला– "प्रस्तुत परिस्थितीत बाजार पेठेतील व्यापारी वर्गाला सांगा की आठवड्यातून एक दिवस एकेक व्यापाऱ्याने पूजा करावी. तशी पुजा करण्यास एकेक दिवस वांटून देण्यास मी पुजाऱ्याकडे निरोप पाठवितो."

एक आठवडा जमतेम लोटला असेल सुतार, सोनार लोहार वगैरे धंदे करणारे त्यांना सुद्धा देवळात पूजा करायला एकेक दिवस वांटून द्यायला विनंती करू लागले. त्यांनी आपल्या पेठेतल्या सल्लागारा तर्फे राजाकडे आपले गाऱ्हाणे पोचते केले. एका आठवड्यात सातच वार असल्या कारणाने या सर्वांना त्यांच्या नावे एकेक वार ठरवून देणे कसे शक्य होईल ? मंत्र्याने शंका केली.

परंतु राजाने आपल्या प्रधानाला भोळा सांब समजून रागाने म्हटले–"प्रजेची इच्छा पूर्ण न करतां तुच्छतेने त्यांच्याशी बोलणे शहाणपणाचे नाही !"

मंत्री थक्क होऊन म्हणाला–"महाराज, पण आठवड्यात सातच वार असतात !"

"ते मला माहीत नाही, असे वाटले का तुम्हांला ? यापुढे दर आठवड्यांत दहा वार राहतील !" राजा म्हणाला.

"आपली मर्जी महाराज ! परंतु आठवड्यांतील सातच वारांना नावे आहेत. बाकीतीन दिवसांना काय म्हणावयाचे ?" प्रधानाने विचारले.

"ही काय मोठी समस्या झाली का ? एका वाराला चक्रवर्तीचे नाव द्यायचं दुसऱ्या एकाला माझं नाव द्या आणि तिसऱ्या वाराला तुमचं नाव द्या !" राजा म्हणाला.

यापुढे एका आठवड्यात दहा दिवस राहतील, ही बातमी राजधानीभर पसरली. ते ऐकून कुबेरासारखा गर्भ श्रीमंत म्हणून प्रसिद्ध असलेला व्यापारी राजाकडे येऊन म्हणाला–"प्रभो, धर्मकार्यासाठी आपल्याला पैशाची गरज असल्याचे व तेवढे पैसे खजिन्यात नसल्याचे कळले. म्हणून आपल्या सेवेशी एक लक्ष वराह सुवर्णमुद्रा खजिन्यात पाठवीत आहे. आठवड्यात दहा ऐवजी अकरा दिवस असल्याचे जाहीर करून अकराव्या दिवसाला माझे नाव देण्याची कृपा करावी."

ते ऐकून राजाने खूप होऊन आठवड्यात अकरा दिवस राहतील असे जाहीर करून त्या वाराचे नाव वराह शेट्टी ठेवले. प्रजेला हे सर्व पोरकट पणासारखे वाटले. सामंत राजांना हे सर्व कळले व त्यांनी रत्नगिरीचे राज्य बळकावण्यासाठी कट केला.

या सर्व गोष्टी हेरांकरवी राज्यवर्द्धन चक्रवर्तीला कळल्या. त्याने विचार केला की सामंत राज्यांमध्ये आपसांत भांडणे झाली तर सर्व साम्राज्यावरच संकट येईल असा विचार करून त्या सर्वांना राजधानीत बोलावून घेतले.

राज्यवर्द्धन चक्रवर्तीने दरबार भरवून रत्नगिरी राज्याचा सामंत राज्यकारभारात किती दक्ष आहे हे सांगून म्हणाला– "याच्या सारखा आपल्याला सल्लागार मिळाला तर साम्राज्याचं किती हित होईल ? म्हणून मी या सामंत राजाला आपला सल्लागार म्हणून नेमतो."

राज्यवर्द्धन म्हणाला ते ऐकून एका आनंद सामंताशिवायबाकीसर्व चकित झाले. राजाने तत्काळ आनंद चा मुलगा सत्यदेव याला रत्नगिरी राज्याचा सामंत राजा म्हणून नेमले.

सर्व सामंत राजे निघून गेल्यावर राज्यवर्द्धन चक्रवर्तीने सत्यदेवला निरोप देतांना म्हणाला–"तुला मी सिंहासनावर कां बसविले हे तुला कळालेच असेल. तुझ्या वडिलांच्या सल्ल्याची मला तशी काहीच गरज नाही. त्यांच्या सल्ल्यामुळे तुला राज्यकारभार करण्यात कठीण जाऊ नये म्हणून त्यांना मी आपल्या दरबारात स्थान देऊ केले आहे !"

सत्यदेवने चक्रवर्तीचे आभार मानून रत्नगिरीला गेला अनुभवी प्रधानाच्या सल्ल्याप्रमाणे राज्य करू लागला योग्य सामंत राजा म्हणून त्याचा नावलौकिक झाला.

मंद बुद्धि

गणपतरावांना नोकराशिवाय पांच मिनिटें सुद्धा निश्चितपणे रहाणे शक्य नव्हते. त्याचा देहच अगडबंब. हातातून काही निसटून जमिनीवर पडले की वांकून ते उचलायचे म्हणजे त्यांना स्वर्ग आठवे. घरची भरपूर श्रीमंती असल्या कारणाने त्यांना नित्य एक नोकर ठेवणे त्यांना अशक्य नव्हते. मोठा देह आणि खूप पैसे यांच्या बरोबर गणपतरावांना रागही तितकाच जास्त दिवसाच्या वर कोणताही नोकर टिकत नसे. तो एक महिना सुद्धा टिके तो एवढ्यासाठी की महिना संपल्याशिवाय पगार मिळणे शक्य नव्हते. पैश्याकरतांतर रहाणे भाग होते.

म्हणून गणपतराव अगदी कंटाळून गेले त्यांनी नोकर ठेवतांना त्याच्या कडून कबूल करून घ्यायचे ठरविले की लागोपाठ सहा महिने खाडा केल्याशिवाय काम केले तरच सहा महिन्यांच्या शेवटी पगार दिला जाईल. म्हणून नोकर मिळणेच कठीण होऊ लागले. अशा परिस्थितीत मंद बुद्धी त्यांच्याकडे कामाला लागला. तो अतिशय बावळट गबाळा होता.

मंदबुद्धीला त्याचा म्हणण्या लायक कोणी नातेवाईकच नव्हता. त्याच्या डोक्यांत ब्रह्मदेवाने बुद्धी नावाची वस्तू घातलीच नव्हती. त्याला कधी राग येतच नसे. गणपतराव सांगत तसे तो डोळे, मिटून काम करी. कित्येक दिवसांनी गणपतरावांना मनासारखा हा नोकर मिळाला होता.

एके दिवशी रात्री गणपतराव आपल्या झोपायच्या खोलीत झोपले असतां त्यांना माज घरांतला दिवा मालवला नाही वाटत अशी शंका आली. त्यांनी मंदबुद्धीला माजघरांतला दिवा मालवून यायला सांगितले. मंदबुद्धी दिवा मालवायला गेला. तोंपर्यंत तेवत असलेला दिवा मंदबुद्धीच्या दुर्दैवाने वाऱ्याने त्या पूर्वीच विझला होता. म्हणून तो परत पेटवण्याकरीता कोडेपेटी नाही म्हणून.

मालकाने दिवा मालवायला सांगितला होता ना! त्यांनी म्हटलेले काम डोळे मिटून करावयाचे! असा विचार करून मंदबुद्धी शेजारच्या घरी काड्याची पेटी मागायला गेला.

शेजाऱ्याने विचारले–"तुमच्या घरात काड्याची पेटी नाही का रे?"

"कोठे आहे, कोणास ठाऊक, काळोखांत दिसली नाही." मंदबुद्धी म्हणाला.

"आमच्या घरात एकच पेटी आहे. रात्री अपरात्री लागेल. म्हणून मी तुझ्या बरोबर येतो, चल." म्हणत शेजारी गणपतरावांच्या घरी आला.

मंदबुद्धीने दिवा लावला व लगेच मालवून टाकला आणि शेजाऱ्याची काड्याची पेटी देत म्हणाला–"आतां तुम्ही गेलात तरी चालेल."

शेजारी आश्चर्यचकित होऊन म्हणाला– "कायरे, तुला दिवा मालवायचाच होता तर तू लावलासच कशाला?"

"अहो, मालकांनी दिवा मालवायला सांगितला होता. मी मालवायच्या आतच तो विझला होता म्हणून पुन्हां लावून मालविला." मंद बुद्धि म्हणाला.

ते उत्तर ऐकून शेजारी गणपतरावांना जाऊन भेटले व घडलेला वृत्तांत सांगितला व म्हणाला–"तुझा हा नोकर सांगकाम्या आहे. तू सांगितलस तसं डोळे मिटून करतो. मूर्ख आहे! स्वतःचं डोकं वापरत नाही! याला थोडं शिकविलंस नाही तर कधी एकाएकी फार मोठं नुकसान होण्याची शक्यता आहे." असे सांगून त्याने गणपतरावांना पंचतंत्रातल्या दोन गोष्टी सांगितल्या.

त्या ऐकून गणपतराव घाबरूनच गेले. परंतु मंदबुद्धी सारख्या नम्र गुणी नोकराला घालवून बसणं गणपतरावांना आवडलं नाही. त्यांनी पुष्कळ विचार करून दुसऱ्याच दिवशी गांवातल्या शाळा मास्तरांना बोला-

वून मंदबुद्धीला दररोज शिकवायला सांगितले.

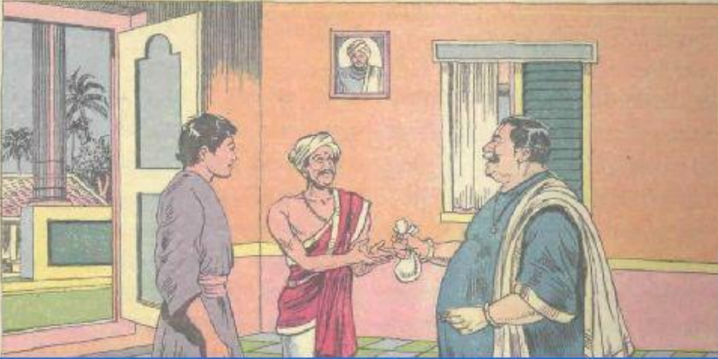
मास्तर फार चांगले गृहस्थ होते. ते दररोज येऊन मंदबुद्धीला खूप लक्ष देऊन शिकवीत. त्याला कसे सांगितलं तर कळेले याचा खूप विचार करून शिकवीत. त्याला कसे सांगितलं तर कळेले याचा खूप विचार करून शिकवीत. एका महिन्याच्या आंत मंद बुद्धीचा विकास होऊ लागला.

मंदबुद्धीत घडून आलेला बदल पाहून मास्तर गणपतरावांना भेटून म्हणाले– "त्याला कसे शिकवायचे याचा नीट विचार करून कोणी आजपर्यंत त्याला शिकविलेच नव्हते. तसा तो फार हुशार व समजूतदार आहे!"

गणपतरावांनी मंदबुद्धीच्या हुशारीची परीक्षा घेऊन पाहिली व त्याच्यात बदल झाल्याची त्यांची खात्री झाली. त्यांनी शाळामास्तरांना योग्य इनाम निरोप दिला.

त्याच्या दुसऱ्या दिवसापासून मंदबुद्धीने गणपतराव सांगत ते. काम जसेच्या तसे करायचे सोडून दिले. प्रत्येक कामातल्या साधकबाधक गोष्टींचा विचार करून, हे काम करणे चूक, हे काम करणे बरोबर असा गणपतरावांना उपदेश करू लागला.

गणपतरावांना परिस्थिती पुन्हा मूळ पदावर आल्या सारखे वाटले. त्यांना मूळ रागच जास्त! ते त्याला म्हणाले–"तू

लहानसान कामांत आपलं डोकं हवं तेवढं वापर. परंतु इतर बाबतीत मी सांगतो तसे करीत जा."

"म्हणजे काय हो! तुम्ही चूक करीत असलांत तर ती मला नाही खपणार. ती चूक म्हणून मी सांगून टाकणार तुमच्याच हितासाठी!" मंदबुद्धी म्हणाला.

"अस्सं, तर मग आत्तांपासून तुला नोकरीवरून कमी करतो. चालता हो!" गणपतराव म्हणाले.

"नाही, मला तुमच्या बरोबर राहणंच बरं वाटतं. मी कोठेही जाणार नाही!" मंदबुद्धी म्हणाला.

दोघे गावांतल्या न्यायाधिशाकडे गेले आणि घडले ते त्याला सांगितले.

मंदबुद्धी म्हणाला–"पहा हो! ह्यांनी मला चांगलं शिकविलं आणि माझी बुद्धी तल्लख व्हावी, या साठी एवढे श्रम केले. पण त्याचा फायदा काय? माझ्या त्या बुद्धीचा त्यांनाच उपयोग झाला आणि ते मला नोकरीवरून काढून टाकीत आहेत! मला येथून काढून टाकलं तर मला कोण काम देणार हो?"

"गणपतराव म्हणाले तसे तू वागला असतास तर ही सर्व भानगड झालीच नसती!" न्यायाधीश म्हणाला.

"थोडी बुद्धी असलेला कोणीही असो, ते म्हणतात तसे अक्षरअक्षर करावयाचं असेल तर मला पुन्हां मंदबुद्धी करा, म्हणावं!" मंदबुद्धी म्हणाला.

गणपतराव राग अनावर आल्याने ओरडले– "मूर्खा, तुला बुद्धीमान करणाऱ्या शाळामास्तराला बोलवून तुला पुन्हां मंदबुद्धी करून टाका, म्हणून सांगू का ?"

मंदबुद्धी न्यायाधिशाला म्हणाला– "ऐकलंत का हो! हे काय म्हणत आहेत ते! आता मला ज्या गुरुवर्यांनी शिकवून तयार केले ते माझ्या डोक्यातून बुद्धी कशी काढून टाकणार हो ? हे असंच काहीतरी बोलत राहतात!"

न्यायाधीश लगेच म्हणाला–"गणपतराव, तुमचा हा नोकर तुमची सर्व कामे करायलाच नव्हे तर तुम्हांला वेळोवेळी सल्ला द्यायला सुद्धा उपयोगी पडेल. त्याला कामावरून तुम्हांला काढतां येणार नाही! तसे करावयाचेंच झाले तर त्याला कोठे तरी कामावर लावून द्या!"

ते ऐकून गणपतराव हतबुद्ध होऊन किंकर्तव्यविमूढ झाल्या सारखे न्यायाधिशाच्या तोंडाकडे पाहू लागले. तेव्हां न्यायाधीश स्मित करून म्हणाला–"गणपतराव, इतकं मनाला लावून घेऊ नका. हुशारी, नम्रपण असले गुण असलेल्या याला मंदबुद्धी म्हणून सांगणारा म्हणून तुमच्याकडे याला पाठविणारा मीच! तुम्ही गावातले एक प्रतिष्ठत गृहस्थ आहां! तुम्हांला फक्त भयंकर राग येतो. बाकी सर्व तुमच्यात चांगलं आहे. नोकरांच्या बाबतीत तुम्हांला इतका जो त्रास होतो त्यांतून तुम्हांला मुक्त करण्यासाठी चांगला नोकर शोधून देण्याची जबाबदारी मी आपल्यावर घेतली."

"अस्सं! मग इतका वेळ का नाही सांगितलंत ? असं म्हणत गणपतराव मंदबुद्धीकडे वळून म्हणाले–"कायरे तू मंदबुद्धीचे किती छान सोंग केले होते सरे! झालं गेलं होऊन गेलं! माझ्या सारखा तुला मालक मिळाला व तुझ्या सारखा हुशार मला नोकर मिळाला, हे दोघांचं सुदैवच म्हणावयाचं!"

विष्णू जयविजयांना म्हणाला–"ऋषीमुनींचा शाप अमोघ असतो. माझ्याशी मित्रभावाने राहून सात जन्मांनंतर तुमचा उद्धार होईल. नाहीतर शत्रुत्वाने वागून तीन जन्मातच माझ्या हातून तुम्हांला मुक्ती मिळेल. तुम्ही तुम्हांला काय पाहिजे ते सांगा.

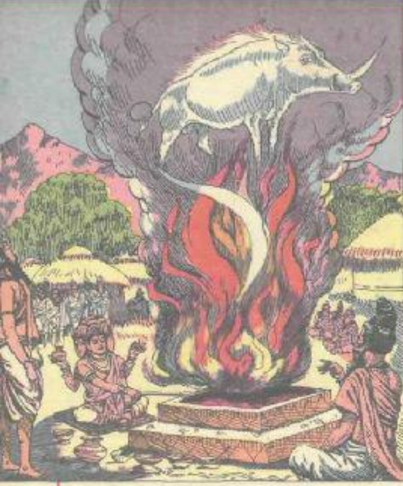
जयविजयांनी परत विष्णूच्या सेवेला लवकर हजर व्हायला यावे, म्हणून तीन जन्मातच उद्धार व्हावा असे इच्छिले.

तेव्हां सनकसनंदादी मुनी जयविजय दोघे शहाणे असल्याचे ओळखून विष्णूला म्हणाले–"तुला रागद्वेष हे सारखेच वाटतात. तुझ्यापाशी शत्रुत्व ठेवणारे जास्त लवकर तुझ्यापाशी येतात, हे आम्हांला आतांच कळले! तुझ्या द्वारपालकांवर राग दर्शवून आम्ही जी घाई केली त्याबद्दल लाज वाटते. आम्हांला क्षमा करा." असे सांगून लक्ष्मीनारायणांचे अनेक प्रकारे स्तोत्र गात निघून गेले.

जयविजय हे कश्यप प्रजापतीची पत्नी दिती हिच्या पोटी हिरण्यकश्यप आणि हिरण्याक्ष या नामे जन्मले. दितीची मुलं म्हणून दैत्य म्हणजे राक्षस होऊन जन्माला आले.

दोघे भाऊ फार शूर व पराक्रमी निघाले. दोघांनी ब्रह्मदेवाचे स्मरण करून तपश्चर्या केली आणि मोठमोठे वर प्राप्त केले आणि विष्णूचे वैरी म्हणून प्रसिद्ध झाले. हिरण्यकश्यप राक्षसांचा राजा झाला.

५. वराहवतार व नरसिंहावतार

त्याने विष्णूवर विजय मिळविण्याची प्रतिज्ञा केली.

हिरण्याक्षने विष्णूला चीड यावी यासाठी घोर कृत्ये करून भूमीला गणंगळत नेऊन रसातल समुद्रात ढकलले. भूमी रसातलाच्या बुडापर्यंत जाऊन बुडली. भूदेवीने विष्णूचे स्मरण करून तिचा उद्धार करायला त्याची करुणा भाकली.

विष्णूला भूदेवीची कीव आली व त्याने दशावतारापैकी तिसरा अवतार वराहावतार धारण केला.

ब्रह्मदेव यज्ञ करीत असतां यज्ञकुंडातून शुभ्र कांती असलेली एक ठिणगी उडाली. त्या ठिणगीला मोठी होत होत गेल्यावर एका रानडुकराचे रूप आले. त्या डुकराला विष्णूचा अवतार मानून ब्रह्मादी देव यज्ञ-वराह, घेत वराह, आदि वराह या नावे त्याची स्तुती करू लागले.

तो यज्ञ वराह वाढत वाढत ब्रह्मांडा एवढा वाढला. त्याचे चारही पाय बळकट होते. त्याची कातडी पोलादी कवचा सारखी टणक आणि त्याला वज्रासारखे लांब व बळकट सुळे होते. त्याचे डोळें लाल अग्नी सारखे होते. मानेपासून शेपटापर्यंत उभे बोचणारे सोनेरी रंगाचे केस होते. असा तो वराह हुंकारल्या बरोबर सर्व विश्व हादरले. यज्ञवराहाच्या नाकावर खड्गा-सारखे शिंग तळपत होते.

वराहावतार विद्युतवेगाने रसातलाकडे पळत गेला. त्या वेगामुळे सर्व दिशा दच-कल्या प्रलयकाळांतला वायू सुरू झाला.

रसातल समुद्रांत बुडी मारून जाऊन खाली बुडाला बुडून गेलेली पृथ्वी आपल्या शिंगावर उचलून घेतली.

त्याच वेळी हिरण्याक्षाने वरुणावर स्वारी करून त्याला युद्धाला आह्वान केले.

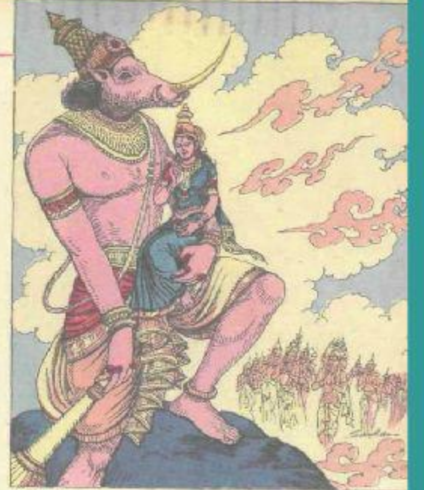
वरुण त्याला म्हणाला—"अरे वेड्या, तुला युद्ध करावयाचेच असेल तर रसा-तळाला जाऊन भूमीचा उद्धार करण्यासाठी गेलेल्या यज्ञवराहाशी कर!" हिरण्याक्ष लगेच फिरला आणि त्वेषाने जाऊन

वराहावताराला त्याने टक्कर दिली. विराट रूपात असलेल्या विष्णूशी हिरण्याक्ष मोठ्या शौर्याने लढला. आपली गदा विष्णूच्या गदेवर जोराने हाणून ती पाडली व मोठा पराक्रम केल्या सारखा पहात उभा राहिला. विष्णूने त्याच्या शौर्याची स्तुती केली आणि पुन्हां गदा धारण केली. दोघांचे घोर गदायुद्ध झाले. शेवटी वराहावताराने आपले शिंग हिरण्या-क्षाच्या पोटात खुपसून त्याला ठार केले.

वराहावतार धारण केलेल्या विष्णूचे भूदेवीने वरण केले. वराहमूर्तीने भूदेवीला उचलून घेऊन मांडीवर घेतले. ब्रह्मदेवादी देवांनी पुष्पवृष्टी करून जगपती विष्णूची अनेक प्रकारे स्तुती केली.

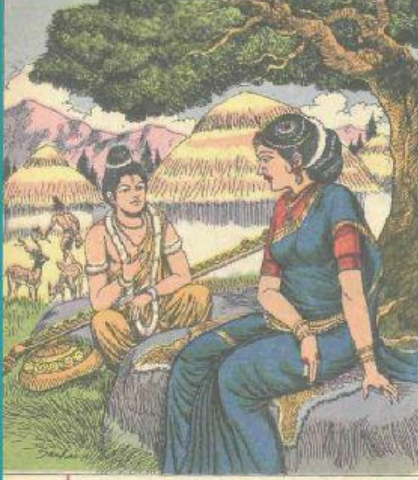
डुक्कराचे रूप घेऊन आपल्या धाकट्या भावाचा वध करणाऱ्या विष्णूवर सूड उगवण्याचे ठरवून प्रथम ब्रह्मदेवाकडून वर-प्राप्ती करून घेण्यासाठी निघून गेला. त्या-वेळी त्याची राणी लीलावती ही गरोदर होती.

तिच्या गर्भातील शिशूचा वध करण्या-साठी इंद्र माया करून तिच्याकडे जात असतां आकाशमार्गे नारद त्याला वाटेत भेटला आणि म्हणाला—"इंद्रा! तू हे काय काम करायचे डोक्यात घेतले आहेस? तू हा प्रयत्न सोड. सर्वदा आणि सर्व परि-

स्थितीत हिरण्यकश्यप सूड भावनने विष्णू विषयी विचार करीत असल्या कारणाने लीलावतीच्या पोटात जो बालक आहे, त्याच्या मनात विष्णुभक्ती निर्माण झाली आहे. विष्णूची लीला अशी अगाध आहे. लीलावतीच्या पोटी एक घोर विष्णुभक्त जन्माला येणार आहे. म्हणून तिच्या वाटेस जाऊ नकोस आणि आल्या वाटेने परत जा." असे इंद्राला सांगून नारद लीला-वतीला आपल्या आश्रमात घेऊन गेला.

आश्रमात नारद वेदांताविषयी बोले व विष्णूची लीला वर्णन करून सांगे तेव्हां लीलावतीच्या पोटांतील शिशू लक्ष देऊन सर्व ऐके आणि 'हो' कार ही देई!

लीलावती वाळंत होऊन तिला मुलगा झाला.

हिरण्यकश्यपने घोर तपश्चर्या करून ब्रह्मदेवाला प्रसन्न केले आणि त्याच्याकडून एक फार मोठा वर प्राप्त केला. भूमीवर आकाशांत, रात्री किंवा दिवसां, घरांत किंवा घरा बाहेर, प्राण्याच्या हातून अगर माणसाच्या हातून किंवा देववगैरे स्वर्गातील निवासियांच्या हातून जीवकोटि किंवा जडपदार्थांच्या मुळे, या सृष्टीत जे काही आहे, त्यांच्यापैकी कोणाच्याही मुळे आपणांस मरण येणार नाही असा अमोघ वर प्राप्त केला. ब्रह्मदेवाने त्याने जोजो वर मागितला सर्व ऐकून "तथास्तु!" म्हणाला.

वरप्राप्ती झाल्यानंतर गर्वाने हिरण्यकश्यप नारदाच्या तोंडून मध्यंतरी ज्या ज्या गोष्टी घडल्या त्या ऐकून हिरण्यकश्यप नारदाच्या आश्रमात गेला. त्याने मोठ्या उत्साहाने मुलाचे बारसे करून मुलाचे नाव प्रह्लाद असे ठेवले. नंतर त्याला त्याच्या आईला थाटामाटाने वाजत गाजत राजवाड्यात घेऊन गेला.

हिरण्यकश्यपूने इंद्राचा पराभव करण्याचे ठरवून स्वर्गावर स्वारी केली आणि इंद्राचे आसन बळकाविले. सर्व दिक्पालांना त्याने जिंकले. देवांना ढोरांसारखे बडवून काढले. शचीचा अपमान करायला गेला तेव्हां लीलावती आडवी उभी राहिली. हिरण्यकश्यपूने गर्वांध होऊन मुनींच्या आश्रमांना आगीलावल्या. ज्यांचा ज्यांचा विष्णूवर विश्वास होता त्यांची कत्तल केली. विष्णूचा विरोध करणे हेंच त्याच्या आयुष्याचे एकमात्र ध्येय होसे. विष्णूला चीड येण्यासाठी जे काही करणे शक्य होते ते सर्व त्याने केले. तरी विष्णू त्याच्या वाटेला गेला नाही. हिरण्यकश्यपूने वैकुंठावर स्वारी केली. परंतु तेथे त्याला विष्णू दिसला

"मला भिऊन पळून गेला, भितरा!" असे म्हणत हिरण्यकश्यपु परत फिरला.

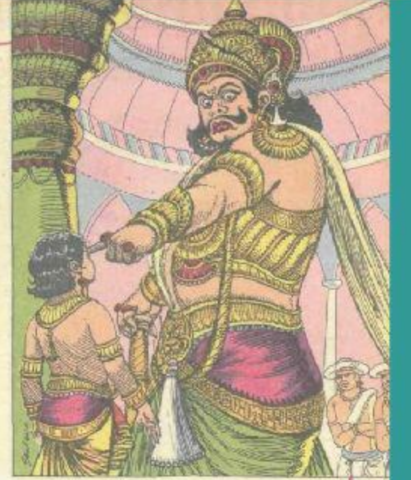
प्रल्हाद दिवसे दिवस जसा वाढत गेला तसतसा विष्णूच्या नामाचा जप अधिकाधिक करू लागला. असा कुलद्रोही आपल्या वंशात कां जन्मावा? हीच चिंता हिरण्यकश्यपूला सतावू लागली. त्याने आपले गुरू पुत्र चंडामार्कांना प्रल्हादकडे लक्ष द्यायला सांगून त्याला विद्याध्ययन करायला लावायला सांगितले.

प्रल्हादने गुरुकुलात रहात असतां हरिध्यान करीत असतांच सर्व अध्ययन संपविले आपल्या सह पाठी मुलांना विष्णु भक्तीचा उपदेश करून त्यांना मोक्ष प्राप्तीच्या मार्गाला लावले.

चंडामार्क प्रल्हादला त्याच्या वडिलांकडे घेऊन गेले. हिरण्यकश्यपूने मुलाला मांडीवर घेतले व म्हणाला–"बाळारे, तू जे अध्ययन आजपर्यंत ते तुला कितपत कळले हे कळावे म्हणून तू एखाद पद म्हण पाहूं!"

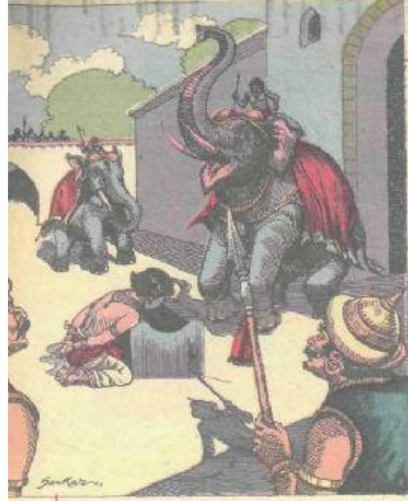
प्रल्हाद म्हणाला–"बाबा, गुरुजींनी मला जे काही शिकविले ते मी लवकरच शिकलो. सर्व विद्यांत श्रेष्ठ विद्या म्हणजे विष्णूच्या चरणी एक चित्ताने मन लावणे होय! विष्णूचे स्मरण ज्या जन्मात होते तोच खरा जन्म!"

हिरण्यकश्यपूने मुलाला मांडीवरून खाली ढकलले आणि रागाने चंडमार्कांना म्हणाला–"हेच का तुम्ही याला शिकविलेत?"

चंडामार्क दोघे थर थर कांपत म्हणाले–"आमची चूक काहीच नाही. आमच्यावर रागावू नका!" या शब्दात विनंती करून प्रह्लाद गुरुकुलात राहून काय करीत होता व तो कसा वागला, सविस्तर वर्णन करून सांगितले. हिरण्यकश्यपू मुलाला म्हणाला–"त्या विष्णूने डुकराचे रूप घेऊन तुझ्या चुला त्याला ठार केले. तो आपल्या राक्षस जातीचा हाडवैरी आहे. तू त्या विष्णूची स्तुती गाणे हा अक्षम्य कुलद्रोहाचा अपराध आहे. तू हा विष्णु भक्तीचा नाद सोड त्याला विसर."

"तू दानवेश्वर आहेस, मला शिक्षा करणेच तुला योग्य आहे. परंतु

लोखंडाचा तुकडा लोहचुंबका जसा चिकटतो तसेच माझे मन विष्णुचरणी लीन झाले आहे. मकरंद जसा मंदार पुष्पाला चिकटल्यावर सोडीत नाही, तसेच विष्णूचे विस्मरण मला शक्य नाही. माझ्या जिवात्तजीव असे पर्यंत विष्णु नाम स्मरण जाणे शक्य नाही. हा जीव सुद्धा त्या विष्णूचाच आहे.

अजून नाकसुद्धां सरळ दिसत नसलेला बालक प्रल्हाद म्हणाला ते ऐकून चिडून जाऊन हिरण्यकश्यप संतापून म्हणाला– "तर मग तुला मरण निश्चित समज! तुला आहार, जल प्राशन काही मिळू न देतां तू उपाशी व तहानेला मर!" असे म्हणत प्रल्हादाला त्याने अंधार कोठडीत टाकले.

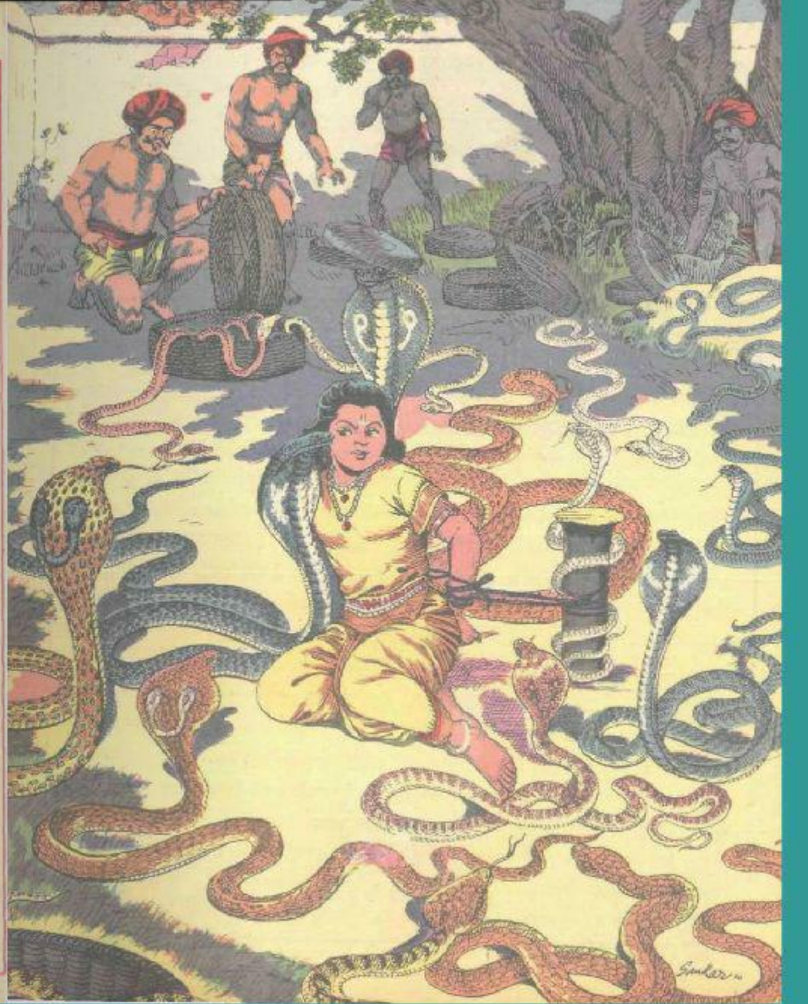
पुत्रप्रेमाने लीलावतीला प्रल्हादाचे ते हाल पाहवले नाहीत. दिवसामागून दिवस जात होते.

लीलावतीचा शोक न पाहवल्यामुळे हिरण्यकश्यपने तुरूंगाचे दार उघडवले आणि हरिभजनात तल्लीन झालेल्या प्रल्हादाला पाहिले. इतके दिवस अन्नपाण्या वाचून राहूनही तो कसा जिवंत राहिला असे आश्चर्यं चकित होऊन पाहू लागला. त्याला भयंकर राग आला व त्याने प्रल्हादाला हत्तीच्या पायाखाली तुडवायला सांगितले.

हत्ती सिंहाला पाहून जसे भितात तसे प्रल्हादाला पाहून भ्याले. माहूतांनी अंकूश मारून त्यांना चालवले. म्हणून प्रल्हादावरून ते चालून गेले तरी त्याच्या आंगाला थोडा देखील अपाय होऊ दिला नाही.

प्रल्हादावर सांप सोडण्यात आले. परंतु ते वेटोळे करून व फडा काढून प्रल्हादावर त्यांनी जणूकाही छत्रच धरले.

हिरण्यकश्यपूने पर्वताच्या कडयावरून प्रल्हादाचा कडेलोट करविला. त्याला आगीत टाकविले, समुद्रात टाकविले. त्याला कालकूट प्यायला लावले, हे सर्व करून ही प्रल्हाद सुरक्षितच असलेला पाहून हिरण्य-

कश्यप त्याला म्हणाला–"तू मरत नाहीस, ह्याचे गुपित काय, कळूदे तरी!"

प्रल्हाद हसत म्हणाला–"ह्यात गुपित असे काहीच नाही. हत्तींत, सांपांत, दगडा-धोंडयांत, अस्तीत समुद्रात, विषात, सर्वांत, तुमच्यात, माझ्यात विष्णू आहे, हे सत्य तुम्हांला दिसत नाही! तुम्ही मला ठार करणे आणि मी जिवंत राहणे, ही सर्व त्या नारायणाची लीलाच आहे, बाबा!"

ते ऐकून हिरण्यकश्यपला जास्तच राग आला. प्रल्हादाला फरफटत ओढत नेत त्याने आपली गदा हातात घेतली. लीलावती ते दृश्य पाहून मूर्च्छितच झाली. चारही बाजूला राक्षस थक्क व भयभीत होऊन निश्चेष्ट उभे होते.

सभा मंडपासमोर लोखंडाचा मोठा जयस्तंभ होता. हिरण्यकश्यपूने प्रल्हादाला तो लोहस्तंभ दाखवून विचारले–"कायरे, कुलद्रोही! तो माझा विजयस्तंभ आहे. माझ्या धाकट्या भावाला ठार करणाऱ्या त्या विष्णूशी मी युद्ध करून मी त्याला तुझ्या समोरच ठार करतो व त्याच्यावर सूड उगवितो. त्यात आहे का तुझा तो विष्णू?"

"ती शंका करण्याचे कारणच नाही! तो सर्व व्यापी आहे. त्या खांबातही आहे!" प्रल्हाद म्हणाला.

हिरण्यकश्यपाने चरचरा जाऊन स्तंभावर गदाप्रहार केला. प्रलय काळातला भयंकर आवाज झाला. चतुर्दश भुवने हादरली. प्रलयकालातले भयंकर ढग गडगडू लागले. स्तंभ दुभंगला तेव्हां विजेच्या चक चकाटा पाठोपाठ दशावतारातील चवथा नरसिंहा-वतार प्रगट झाला. त्याचे डोके सिंहाचे व देह माणसाचा होता. हाताला सिंहाची नखे होती व त्या पूर्वी सृष्टीत कधी दृष्टीस न पडलेले रूप घेऊन नरसिंहाने प्रलय भयंकर गर्जना केली. पांच जन्य शंखांचा ध्वनी झाला. त्याच्या चारी बाजूला सुदर्शन चक्र फिरत होते.

अट्टल चोर

रुमानियाच्या राजधानीत एक अट्टल चोर रहात असे. तो एकदां एका खेडे गावात जात असतां त्याला आणखी एक चोर भेटला. तो खेडे गावांतला चोर चोरी करायलाच शहराकडे जात होता. पर-स्परांशी बोलतांना परस्परांची वृत्ती एकच असल्याचे दोघांना समजले.

शहरातला चोर खेडेगावातल्या चोराला म्हणाला–"पाहूया तुझी हुशारी. तू त्या समोरच्या झाडावर चढून कावळ्याच्या घरट्यांत जी अंडी आहेत ती उचलून घेऊन ये, कावळ्याच्या नकळत." खेडेगावातल्या चोराने झाडावर चढून अंडी उचलून खिशात टाकली आणि झाडावरून उतरून खाली आला. कावळ्याला काहीच कळले नाही. खेडे गावातला चोर झाडावरून उतरल्यावर खिशांतून अंडी काढून दाखवू लागला. पण अंडी नव्हतीच. तेव्हां शहरांतील चोराने आपल्या खिशांतून ती काढून दाखविली. खेडे गावातील चोराने शहरांतील चोर मोठा असल्याचे काही बोलल्या शिवाय मान्य केले.

दोघांनी त्या रात्री राजाच्या खजिन्यांत चोरी करायचे ठरविले. रात्र पडल्यावर दोघे एका आडोशाच्या बाजूने राजवाड्याच्या छपरावर चढून गेले आणि छप्पराला कांचेचे एक तावदान होते त्यांतून शिरून राज-वाड्यातल्या सर्व खोल्या फिरून आले. शेवटी जेथे खजिना होता त्या खोलीत गेले. त्या खोलीत मोठमोठ्या पिपात सोन्याच्या मोहोरा भरून ठेवलेल्या होत्या.

मोठ्या चोराने धाकट्या चोराला छपरावरच्या खिडकीतून दोरीसोडून खाली उतरविले. छोट्या चोराने पिशवी भरून मोहोरा भरून घेतल्या व दोरीच्या सहाय्याने वर चढून गेला. नंतर दोघे राजवाड्यातून

रुमानियातील लोककथा

पळून गेले. दुसऱ्या दिवशी उजाडल्यावर राजा नित्याप्रमाणे आपला खजिना पहायला गेला आणि त्याला कोणीतरी आत येऊन गेल्याचा संशय आला. त्याने चवकशी केली–"आत कोण आलं होतं ?"

पाहारेकरी म्हणाला–"कोणी नाही महा-राज !" राजा खजिन्यातून सरळ तुरुंगाकडे गेला आणि तेथे चोरी करून कैदेत पडलेल्या एका म्हाताऱ्या चोराला त्याने विचारले– "कोणी तरी माझ्या खजिन्यात शिरून दोन हजारावर मोहोरा चोरून नेल्या आहेत. भिंतीला कोठे भोंक वगैरे नाही !"

"भोंक कोठे तरी असणारच ! तुम्ही नीट तपास करून नाही पाहिलात ! तुम्ही खजिन्यात धूर करा व धूर कोठून बाहेर जातो, हे पहा."

राजाने तसे करून पाहिल्यावर छप्पराच्या एका तावदानांतून धूर बाहेर जात असल्याचे आढळले. ते कळतांच म्हातारा चोर म्हणाला–"तो चोर पुन्हा त्या तावदानाच्या वाटेनेच खजिन्यात चोरी करायला येईल. म्हणून त्या तावदानाची वाट बंद न करतां तावदानाच्या खाली मोठ्या पिंपात चिकट गुळाचा पाक भरून ठेवा. चोर सरळ त्याच्यात उतरेल व तुम्हांला सांपडेल."

म्हाताऱ्या चोराने सुचविल्या प्रमाण घडले. दोघे चोर मिळून त्या खजिन्याच्या छपरावरच्या तावदानाजवळ आले. त्या खजिन्यात पुष्कळ मोहोरा होत्या. राजाला चोरीचा सुगावा लागण्याच्या आत आणखी सोने चोरून न्यायचा त्यांचा विचार होता.

छोटा चोर दोरीला धरून खाली उतरला आणि सरळ गुळाच्या पाकात पडला.

"दादा ! आपण फंसलो. मी हालचाल न करतां येण्याइतका कवात तरी अडकलो आहे. मला वर ओढणे तुला शक्य नाही. मी जिवंतपणे कोणाच्या हाती लागू नये, असं काही तरी विष मला देऊन तू निसटून जा ! छोटा चोर मोठ्याला म्हणाला.

"छोटू ! भिण्याचं कारण नाही. माझ्या जवळ मेल्यासारखं इतरांना वाटावं असे

औषध आहे. ते तू गिळून टाक. उद्यां येऊन मी तुला वाचवितो." असे सांगून दोरीच्या आधारे खाली येऊन छोट्या चोराला काही तरी औषध देऊन निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशी राजाने खजिन्यात येऊन पिंपात अडकलेल्या चोरास पाहिले. तो आनंदाने म्हणाला–"चोर सांपडला ! तुझा शेवट आला, चोरा !" परंतु मेला अस-ल्याचे कळल्यावर राजाचा उत्साह थंड पडला.

"हे चोर मोठे वस्ताद दिसत आहेत !" म्हातारा चोर म्हणाला.

"म्हणजे एकाहून अधिक चोर आहेत, म्हणतोस का ? याच्या शिवाय आणखी एकजण आहे का ?" राजाने चकित होऊन विचारले.

"आणखी एक जण नसेल तर हा कसा मेला ? कारण आत्महत्या करून घेणे शक्यच नव्हते त्याला. गुळाच्या पाकात अडकला एवढ्याने मरण यायचे कारण नाही. तरी त्या दुसऱ्याचोराला पकडण्याला एक उपाय आहे. याच्या प्रेतासाठी तो नक्की येईलच. राजधानीच्या मुख्य द्वारा बाहेर एका खुर्चीवर याचे प्रेत एका खुर्चीवर बसवून ठेवून त्याच्यावर पाहारेकरी नेमा."

म्हाताऱ्या चोराने सांगितल्या प्रमांणे मोठ्या चोराने आपल्या साथीदाराला

सोडविण्याचा प्रयत्न चालूं ठेवला होता. त्याने एक पांढरा घोडा, एक गाडी आणि चार बुदले भरून ताडी विकत घेतली. त्यानंतर त्याने म्हाताऱ्याचे सोंग घेतले. नंतर त्याने नगराच्या द्वारा पासून सुमारे दीडशे फुटावर गाडीला वांकडी पाडून ठेवली आणि ओरडला–"मेलो, माझी गाडी उलटली की हो ! गाडीत ठेवलेले ताडीचे बुदले गेले, वांचवा हो वांचवा !"

छोट्या चोरावर पाहारा देणारे पाहारेकरी म्हणाले–"अरे म्हाताऱ्या आम्हांला एक बुदला दिलास तर तुझी गाडी सरळ उभी करून देऊ !"

"मी नको म्हटलं का मालक! एक घ्या, दोन घ्या!" मोठा चोर म्हणाला.

पहारेकऱ्यांनी गाडी सरळ उभी करून दिली– व एक ताडीचा बुदला उचलून घेऊन गेले आणि एकेक करून पाळी पाळीने प्याले. चोराने त्या ताडीत झोपेचे औषध घालून ठेवले होते, ते त्यांना माहीत नव्हते! ते ढारांढूर झोपले तेव्हां मोठ्या चोराने येऊन छोट्या चोराकडे बोट दाखवून विचारले–"हा कोण हो?"

पाहारेकऱ्यांचा नायक म्हणाला–"हा एक चोर आहे!"

"होय का, मग हा माझा घोडा चोरून तर नेणार नाही?" मोठा चोर म्हणाला.

"म्हाताऱ्या, तुझं डोकं तर फिरलं बिरलं तर नाही? तो मेला आहे, दिसत नाही का?" नायकाने विचारले.

"तो नक्कीच माझा घोडा पळवून नेईल. चोरावर विश्वास ठेवू नये!"

"तोंड बंद कर, म्हाताऱ्या! तो तुझा घोडा चोरून घेऊन गेला तर मी तुला दुसरा घोडा विकत घेऊन देईन,

त्यानंतर पाहारेकरी सर्व ताडी पिऊन झिंगूनच नव्हे, तर बेशुद्ध होऊन पडले. लगेच मोठा चोर छोट्या चोराजवळ गेला आणि त्याच्या तोंडात कसला तरी द्रव पदार्थ टाकला. थोड्याच वेळाने छोटा चोर हालचाल करू लागला व त्याने डोळे उघडले.

"हे पहारे, छोटू, पाय काढ येथून, हे लोक बराच वेळ झिंगून पडून असणार. तू घोड्यावर बसून आपल्या घरी निघून जा. मी उजाडल्यावर येऊन भेटतो." थोरला चोर छोट्याला म्हणाला. छोटा चोर घोड्यावर बसून निघाल्या बरोबर गाडीजवळ येऊन झोपला असल्याचे सोंग करून पडून राहिला.

नंतर काही वेळाने पाहारेकऱ्यांना एकेक करून जाग आली. मेलेल्या चोरा बरोबर घोडा सुद्धा नाहीसा झालेला पाहून ते थक्कच झाले. नायकाने डोळे चोळून पुन्हां पुन्हां लक्षपूर्वक पाहिले, म्हणाला– "म्हाताऱ्याने म्हटलं तसंच झालं?"

त्याने जाऊन झोपेचे सोंग करून राहिलेल्या चोराला जागा करून म्हणाला– "मी हे सर्व पाहून थक्कच झालों, बाबा! तू कसं म्हणालास न जाणे, पण तू म्हणालास तसं च झालं बघ! चोर दिसत नाही, घोडा ही दिसत नाही! महाराजांना येथे घडलं ते सांगितलं तर ते आमची चामडीच लोळवितील! तुझ्या घोड्याची दुप्पट किंमत देतो. येथे घडले ते कोणाला सांगू नकोस."

मोठ्या चोराने तो ज्या कामासाठी तेथे आला होता ते कामतर झालेच, शेंकडो रुपये सुद्धा मिळवून तो पसार झाला.

राजाने घडलेले सर्व सांगितल्यावर म्हातारा चोर म्हणाला–"मी तुम्हांला पूर्वीच नव्हते का सांगितले की तो, अट्टल चोर असला पाहिजे म्हणून? मोठे इनाम देण्याचं जाहीर केल्या शिवाय तो तुमच्या नजरेसही पडणार नाही."

राजाला त्या वस्ताद चोराच्या बुद्धिमत्तेची खात्री पटली. त्याने चोराला मोठे इनाम मिळेल असे जाहीर केले.

मोठा चोर येऊन म्हणाला–"महाराज, मीच तो चोर आपण जाहीर केलेले इनाम घेण्यासाठी आलो आहे."

"पण तूच तो चोर हे मला कसे कळणार?" राजाने विचारले.

चोर दूर एक जण बैलाला हांकत घेऊन चालला होता त्याला दाखवून म्हणाला– "तो बैल मी चोरून आणू शकेन!" त्या बैलाला हांकत नेणारा छोटा चोर होता.

"तू तो बैल आणलास तर मी मान्य करीन!" राजा म्हणाला.

मोठा चोर तिकडे गेला आणि बैलाला नेणाऱ्या जवळ काहीतरी बोलला आणि बैलाला हाकणारा कपाळावर हात मारून पळून जात असलेला दिसला. राजाला ते सर्व खरे वाटले. त्याने चोराला खूप इनाम देऊन निरोप दिला. ते वांटून घऊन दोघे चोर आनंदाने राहू लागले.

